

О. МІЗЕРНИЦЬКИЙ

Червона смуга.

(підсумки й вражіння зі всеукраїнського учительського з'їзду)

Наслідки кожного з'їзду определяються не лише тими резолюціями, що виносяться на з'їзді. Робота кожного з'їзду виявляється не лише в тих промовах, що проголошуються з трибуни й фіксуються в офіційних стенограмах і відчитках.

Обличчя з'їздів найяскравіше вимальовується в настрої делегатів в їхніх кулуарних розмовах, в тих нюансах, що звичайно не фіксуються ніякими протоколами, але які, як в краплині води, відбивають живу душу з'їздів.

Особливо це все відноситься до Всеукраїнського Учительського з'їзду.

З найдалекіших «ведмежих закутків», з царства злиднів, темряви поз'їздилося учительство України, переважно українського села, в столицю Української Соціал. Радянської Республіки. Більшість з них брала участь в різних окружних та губерніяльних з'їздах, але далеко не кожному доводилося побувати у столиці. Їдучи до Харкова, кожен по-своєму уявляв собі майбутню зустріч учительства з представниками Радвлади.

Виховане ще з часів царизму в чорному тілі, знайоме в більшості з Радвладою лише по політперепідготовці, учительство в масі своїй не могло уявити тої дійсности, що її воно зустріло. Вперше наочно воно переконалося, що влада дійсно звертає увагу на учительство, вперше учительство в масі «почуло», а не довідалося з «Правди» й «Комуніста»,— слова самих проводирів революції. Перстами своїми відчуло дійсність, а Фома невірний... І було це для більшости учительства і жданим і несподіваним. Бачили очі, чули вуха й невірлося.

«Увага, яку виявляють до з'їзду, а з ним й до всього учительства— грандіозна,— пише в зошиті для вражінь один з делегатів:—Учитель бере участь, як член пролетарської сім'ї, як салдат армії революції». Він дивується, хоч він і знає, «що це в повній мірі відповідає погляду на себе всього учительства».

Учитель боявся, що йому не повірять. Сам себе він оцінив, знав, як почував, що йому треба заслужити ще довір'я й не був певен, що він заслужив.

Перший день урочистого відкриття з'їзду, перші слова привітання від ЦККП(б)У й Уряду розвіяли ці сумніва, одігнали геть ті уявлення про Радянську владу й її відношення до учительства, що родилися й вирости на ґрунті сільського життя.

«Живучи на селі й не бачивши ніколи наших провідників,—читаємо ми в «зошиті вражінь»:—я уявляв, що вони зовсім не такі прості й щирі».

як це виявилось на з'їзді. Мене здивувало те, що ніякої охорони у голови й членів уряду немає, а далі мене чарує їхня простота, одвертість і щирість. Хай живе Влада Рад, дійсно народня, пролетарська влада».

Найбільш гостро цей момент учительство відчуло підчас привітання з'їзду Червоною армією, що збіглося з кінцем промови т. Чубаря.

В повній парадній формі, з орденом червоного прапора на грудях, оточений караулом, з рукою під козирьок, оддавав військову честь член Ревійськ. Ради України й Криму тов. Затонський. Кому? З'їздові, учительству України.

Розвівається червоний прапор, огнем горить сонце в складках червоної, як кров, китайки... Палючі слова:

«Цей червоний прапор ми передаємо в ваші руки і ми певні в тому, що під ним підемо в останній бій з капіталом».

Інтернаціонал... Церемоніальним маршем проходить піхота, кар'єром пролітає кавалерія, блищать на сонці шаблі командирів, грохочуть колеса гармат...

— Струнко... Всі голови повертаються в бік з'їзду.

Це Червона армія, в боях загартована, непереможня, честь віддає сільському вчителю. Бачуть очі, чують вуха й собі не вірять.

Стискає щось учительське серце, кров в жилах стукотить, блищать злагою учительські очі, а з грудей виривається могутній, радісний крик: «Слава Червоній армії».

І коли стіни ВУЦВК'а наповнюються звуками Інтернаціоналу, в них виливається вся душа учителя. Не поодинокі вчителі, але весь з'їзд перейнятий однією думкою, одним настроєм, своєю бадьорістю, готовністю до бою виливає в могутньому гімні пролетаріату. Не часто доводиться чути такий спів і можна сміло сказати, що так, учительство співає уперше.

Встановився момент щирости й довір'я. І цей момент виявив всю дальшу роботу з'їзду.

Мовчазне до цього часу учительство почуло певність, що його захочуть слухати й зрозуміють, і заговорило.

По кожному докладові записувалося не менш сотні промовців.

Першим бажанням було висповідатися, голосно розказати про свій тернистий шлях, про ті манівці, якими воно блукало, й почути відповідь: винні, чи невинні.

Спинаючись на словах т. Чубаря: «Інтелігенція довго була в стороні, інтелігенція не мала ніякої певної політики підчас великої Жовтневої революції», т. Волошин з Донеччини заявляє: «Так, це правда. Але коли ми придивимося до всіх тих умов, до всієї тої обстановки, до того ладу громадянського життя, що був за часу Жовтневої революції, то ми зможемо сказати, що коли учительство й не було на боці пролетаріату, то це була не його провина, а його лихо».

— Винні, чи невинні?

Провина, чи лихо? Відповідь на це запитання так гаряче хочеться почути. Вчувається, що виросла вже прірва по-між тією частиною учительства, що тепер іде разом з владою, і тією—другою... що блукала в лісах і досі блукає манівцями по-за кордоном.

«Товариші,—почав свою промову т. Шевченко з Катеринославщини:—один з ворогів вчительства й Радвлади сказав: «вчитель це—гвіздок, що пізе в усяке тісто й не зачіпається». Хоч сказав це ворог, але до часу,

коли вчительство не пішло за компартією, воно було дійсно таким гвіздом, воно не було загартоване в цій революції й що-ж:—чи будемо ми винуватити його за це, чи ні? Ті товариші, що свідомо йшли проти Радвлади й пролетаріату, заслуговують такої назви. Але, товариші, певна частина не йшла проти Радянської влади й пролетаріату. Вчитель залишився тимчасово осторонь. І чому? Тому, що були для цього важливі причини. Взяти хоч би те, що вчитель читав Філаретівську літературу, читав Четьї-Мінеї. Така література впливала на вчителя, й політична несвідомість примусила його стояти осторонь».

Не сором признатися в своїй неосвіченості. Не сором признатися в своїх колишніх світоглядах. Усвідомившись, учительство дає спробу виявити, чому так сталося. І дає відповідь: вплив соціального оточення, дрібне індивідуалістичне господарство, ідеалістичний світогляд, спадщина народництва й... погані пастори.

Щиро сповідається вчитель в своїх помилках. Боїться лише, щоб не подумали, що вчитель був нещирим.

«Треба підкреслити,—говорить один з делегатів:—що вчитель не продався й не продається, й причині, що повернули вчительство до партії, слід шукати в іншому. З одного боку, поширення науки Маркса й Леніна, з другого боку—вплив комуністичної партії переконав вчительство в тому, що на боці комуністичної партії й Радянської влади—світова правда, і вчительство визнало комуністичну партію і Радянську владу».

Поновилося, відродилося учительство до нового життя. В «зошиті вражінь» з'їзд називається Різдвом Радянського учителя. Колишні герої Народної Республіки, що приваблювали серце українського учителя барвистими фразами про вільну Україну, розвінчані. Світ класової свідомості, здобутий учительством, освітлив їхнє забруджене кров'ю трудящих маскардне лахміття. Спала полуда з очей. В дійсному вигляді ворогів трудящих виявилися вони перед учителем і учительство висловлює своє до них обурення.

«Я певен,—каже тов. Степура:—що моє слово не минеться дурно, що це слово донесеться до того Петлюри, що мене особисто знає, бо перший рух на західньому фронті зробив маленький Степура, а через Степуру лише висунувся й Петлюра»...

А коли тов. Степура обмовився й назвав Петлюру «товаришем»,—який лемент зчинився в залі?

— Який він нам товариш? —гукали обурені вчителі. Голосно гукали, дійсним обуренням світилися очі, високо вгору підіймалися схвильовані груди. І довго не могло заспокоїтися зворушене учительське серце. Хто зна, які спогади, які малюнки викликали червону фарбу сорому за минуле на блідих учительських обличчях. Адже-ж не він, цей Петлюра, був почасти причиною цього сорому, через нього так довго не прилучалося учительство до Радвлади. Учительство зрозуміло це й гнівним протестом маніфестувало своє відношення до колишнього героя.

Із залі ВУЦВК'а розноситься цей протест по всій Україні, перелетить через Збруч і Дністер, досягне вуха сумної пам'яті отамана.

Хай чує! Учительство хоче, щоб він почув. Немає жалю ані до Петлюри, ані до минулого. В цей день учительство червоною смугою хоче підкреслити минуле, не можна його цілком викреслити, забути, але не треба згадувати. Нова сторінка історії розгортається і першими словами

що ними учительство починає писати нову історію, є декларація до Комуністичної Партії.

«...Від імени всієї 50 тисячної Червоної армії учительства України, вітаємо Вас, як своїх вождів.

Рівнобіжно до млявого й повільного розвитку економіки українського села йшов і наш розвиток. Одірване від міцної організації міського пролетаріату й розпорошене по селах і кутках, перейнятих дрібно-власницькими тенденціями, селянство України становило тло нашої праці й нашого розвитку. На цьому тлі ми не могли знайти стимулів, щоб вчасно зрозуміти увесь хід жовтневого будівництва. Але змінялося наше тло, еволюціонувала наша економіка села і це категорично посувало й нашу еволюцію.

...«Агітпроп на селі», що понесе ідеї ленінізму в широкі трудові робітничо-селянські маси—це нове наше завдання ми з гордістю понесемо за собою в села, з гордістю перекажемо там, що тут в Харкові ми дістали його безпосередньо з рук вождів пролетаріату».

І тов. Оліячук, передаючи прапор ЦККП(б)У, висловлював думки зблизду такими словами: «всі незгоди, всі перешкоди влади робітників та селян ми перенесемо разом з нею... В нашому щоденному сіренькому житті є лише один маяк, один світовий момент—це виконання завдань та цієї компартії, разом з якою ми йдемо на певному шляху до Всесвітньої революції».

Це запевнення підкріплювалося величезною демонстрацією учительства, що розтягнулася на цілу вулицю Карла Лібкнехта й залила морем палов суміжні з Ц. К. перевулки.

Учительство цілком зрозуміло значіння факту, що одбувався. Вперше воно передавало прапора, і цей перший прапор було передано в руки вождів пролетаріату, в руки Комуністичної Партії.

Щоб під цим прапором, що під ним партія не раз водила в переможні бої пролетаріат, вона разом з трудящими цілого світу повела в бій проти капіталу й вчительство; щоб під його тінню з'єднатися, злучитися з пролетаріатом; щоб шляхом боротьби з єдиним ворогом безроздільно об'єднати свою долю з долею пролетаріату й увійти до великої сім'ї трудящих цілого світу.

Самий факт говорив сам за себе.

Тому урочистою й поважною виглядала демонстрація, як бойові полки перед боєм. І лише поява вождів революції, яких віднині учительство відчувало всією своєю істотою, як своїх вождів,—викликала голосні й щирі привітальні вигуки.

Учительство сповідалося.

Учительство маніфестувало своє цілковите бажання йти під керівництвом Компартії, виконувати її завдання, злитися з пролетаріатом.

І на свої бажання воно почуло відповідь: «Компартія і влада не докоряють учительства за його минулі помилки». «Було-б помилкою, товариші, зараз замазувати й ховати те, що було між інтелігенцією—з одного боку, й робітничим класом та нашою партією—з другого. Я згадую оце тепер не для докору, а для того, щоб виявити справжні причини цих відносин. Я повинен нагадати, що путь до єднання була тяжка, що позаду цієї путі велика боротьба, що зробила радянській

владі велику шкоду, так само як і робітничій класі й учительству».

Так говорив тов. Квірінг в привітальній промові від імені Компартії.

«Я щасливий,—казав від імені компартії тов. Скрипник:—вітати у вашій особі все учительство України й визнати, що врешті, після семирічних хитань, ще одна партія прибилася до великої армії пролетаріату. Ця армія—радянське учительство, що вже остаточно зрозуміло свій тісний зв'язок з пролетаріатом».

І тов. Клименко від імені Уряду:

«Дозвольте у вашій особі привітати нові сили, що відроджуються серед трудової інтелігенції, які працюватимуть в тісній спілці з Компартією та Радвладою».

І, нарешті, тов. Петровський, якого з таким нетерпінням чикало учительство:

«Дозвольте ж заявити вам, що ми й себе залічуємо до народних учителів, тільки ви дітей учите, а нам доводиться до великих звертатися з нашими комуністичними й іншими навчаннями. Ось чому ми вважаємо, що, коли вчитель, крім того, що зробиться великим громадянином великої нашої країни, зробиться й почесним членом нашої комуністичної партії, то нічого тут нам не страшно».

Зрозуміли учителі, повірили, визнали. Немає сумніву в цьому.

Підведено червону смугу під тяжким й сумним минулим.

Очищене, відроджене учительство може заговорити, почувавши за собою повне громадянське право, з жвавістю кидається воно до біжучої ділової роботи. Уважно прислухається до кожного слова з докладів.

«З'їзд робить вражіння курсів. Національне питання страшенно зацікавило всіх»,—читаємо ми в «зошиті вражінь».

Так, але не тільки курсів. Учительство, висповідавшись, заручившись визнанням і довірям, само бере діяльну участь в обговоренні усіх питань.

Надзвичайно правдиве й влучне зауваження знаходимо ми на сторінках «Зошиту вражінь»:

«Як все таки за роки революції виросло наше учительство. Пригадайте перші з'їзди в 1918—19 роках. Вчительство (тоді) лише вислухувало доповіді—само мовчало, а про себе щось думало. Тепер його прорвало. Як все таки воно стало активне до трибуни».

Нерозгаданим сфінксом довгий час було учительство. Ніхто не знав, що воно думає, бо з давних давен, ще з часів царату, навчилося воно мовчати.

Мовчало на всіх «языках... бо благоденствовало».

І це було вперше, що учительство України говорило на всіх «языках»: Єврейською, німецькою, молдаванською, болгарською, грецькою, польською мовами учительство нацменшостей України робило свої декларації з'їздові, самим фактом своїх виступів маніфестуючи роз'язання національного питання.

В дебатах учительство виявляло добре знайомство з сучасним побуту селя й розуміння тих соціально-економічних умов, що його оточують.

Це відчувалося в усіх промовах. Т. Іванець з Полтавщини першим завданням учителя вважав «видерти селянство з під впливу куркуля».

Дертів вказував на необхідність учительству «працювати в напрямі популяризації колективів». Тов. Гребелюк вважав потрібним «зробити школу культурним розсадником огородництва й садівництва», товариші Чубченко й Кравченко й низка інших промовців говорили про злуку села з містом й про засоби її переведення. Кожен не тільки вислухував доповіді, але прагнув поділитися власним досвідом, взяти участь у винайденні способів найкраще виконати ті завдання, що їх ставили Компартія й Радвлада.

Учительство не виявило казенного оптимізму. Навпаки, чимало болячок викривало воно в своїх промовах, чимало критики вчувалося в окремих виступах. Але критика була здоровою. Вказуючи на деякі ненормальності у переведенні національної політики, в справі народньої освіти,—учительство не раділо з того, але шукало виходу із тяжкого становища.

Коли не було казенного оптимізму, то ще менш помічалось песимізму. Учительство, даючи собі відчит з дійсності, устами одного з своїх делегатів заявило:

— «Ми знаємо, що школа перебуває в скрутному стані. Але це не зменшить, але збільшить наші сили. Ми будемо боротися й ми переможемо, бо і Компартія і Радвлада за нами.

Ставши на шлях Компартії й радянської влади, учительство зрозуміло, що для виконання всіх поставлених перед ним завдань, треба продовжувати розпочату з таким успіхом працю по підвищенню своєї політичної й педагогічної кваліфікації.

Вимога літератури, допомога в культурних потребах панували на з'їзді. Встановивши завдання своєї роботи, що виходили за межі завдань звичайного шкільного учителя, виносячи їх далеко за стіни школи й підносячи їх до широкої культурно-політичної роботи, учительство найбільшу зацікавленість виявило в обговоренню організації свого виробництва. Цілком природно, що засоби виробництва,—література й відповідні методи самоосвіти—найбільше їх цікавили.

Учитель завжди кохався у своїй справі й завжди був годен на самовідданість. Але він завжди на державу дивися, як на роботодавця.

Навіть на світанку відродження української школи за часів Центральної Ради найбільше захоплення панувало учительством від думки, що політичною владою та суспільством встановилася «гармонія».

Захоплення цією «гармонією», учительство вважало за нормальне, що влада є влада, а воно—учительство—є лише «суспільство», над яким стоїть влада й інтереси якого можуть бути в «гармонії» з цією владою, але можуть утворювати й дісонанс. Учительство почувало себе наймитом у пана. Пан цей міг бути гарним, міг бути поганим, але учительство ставилося до нього, як до пана. Це йому здавалося законним. Так привчав його царат, так привчила його й Центральна Рада й Укр. Народня Республіка. Так на себе, як на наймита, дивилося учительство і в перші часи свого співробітництва з Радянською Владою.

Таким поглядом на себе й на владу пояснюються і всі виступи на всіх учительських з'їздах, коли учительство виставляло певні вимоги: «Дайте нам паливо, дайте нам підручники, дайте нам утримання».

Були ВИ, що мусили давати, й МИ, що мусили виконувати.

Тепер ВИ й МИ зникли. Залишилося лише єдине—МИ. Наймит учитель, що за платню виконував обов'язки, що їх накладала на нього влада,—вмер. На його місце народився новий учитель—частина робітничо-селянської влади,—що разом з нею свідомо працює над черговими завданнями.

Вже про «гармонію» поміж владою й учительством—«суспільством» не могло бути й мови. Бо не було, не почувалося такого розподілу: не владу й «суспільство». Учитель, наблизившись до пролетаріату, став громадянином тої Радянської Республіки, де кожен громадянин разом з тим є частиною і влади і її апарату. Тому з таким захопленням учительство спинялося на питаннях свого виробництва.

І це найбільш показно виявилось в тому, що жодного слова про своє матеріальне становище не було сказано делегатами.

Про нього говорив і тов. Чубар, і тов. Шумський, і почасти тов. Петровський. Але це питання знайшло лише слабенький відгук в резолюції по докладу тов. Угарова:—«професійний рух і учитель». Загалом же це питання не було поставлене учительством. Не тому, що його стан матеріальний так покращав, що немає більш бажання його ще покращати. Ні—учительство ще й досі не вийшло з злиднів, але розуміння своїх нових обов'язків, цікавість до справ свого виробництва, зокрема до підвищення своєї кваліфікації,—заслонили інтереси матеріальні.

Надзвичайно влучно висловив цю думку один з делегатів такими словами, вписаними в «зошит вражінь»:

«Видно, що вчительство спізнало себе в історії, визнало й іде щиро до роботи по закріпленню Жовтня. Не давайте нам грошей, не давайте нічого—дайте лихтар у руки (через перепідготовку), лихтар Ленінізму».

І не тому зворушене було учительство, коли тов. Петровський передавав героєві праці—П. В. Щепкинові—ордена трудового Червоного прапора, що один з трудящих дістав нагороду. Ні!—думка про те, що працівника сільського вчителя, яку за ніщо цінував царський уряд, Робітничо-Селянська Влада вважає за найкориснішу й найпочеснішу, ця думка схвилювала вчителя.

Не дурно працювали, не дурно терпіли лихо та злидні. Не вмерла учительська справа неоціненою. Держава трудящих оцінює її, дає за неї свою товариську подяку.

На очах сталося... Голова Республіки, тов. Петровський, як щиро товариш, як близький друг цілує Петра Васильовича Щепкина, сільського вчителя.

Тому то не в одного з учителів очі рососою варилися... Свіжа, цілюща роса.

І знову в інтимному «зошиті вражінь» знаходимо такі думки одного з делегатів:

«З'їзд зробив надзвичайне вражіння. Кожен з нас не раз на протязі з'їзду переживав стільки моментів надзвичайно високого підйому й цілком щирого захоплення, що надовго залишиться в душі бадьорість й свідомість великої відповідальності за майбутню роботу. Кожен з нас, учасників з'їзду, уявляє з себе зараз акумулятор енергії, яку ми поспішаємо завести на місця, щоб там, не гаючи часу, кинути її, куди найбільш потрібно».

З'їзд сколихнув, схвилював делегатів, наповнив стомлених робітників вірою в свою працю й важливість своєї роботи».

Вперше учительство й проводарі революції мали нагоду так близько зустрітися й так інтимно підійти один до одного.

Вперше учительство словами делегата Ярмака й гучними оплесками цього з'їзду мало нагоду висловити ті думки, що давно зріли в учительських головах:

«Ми заявляємо одверто всій закордонщині, всім буржуазним капіталістичним державам, що всі балачки про те, що вчительство не йде вкупі з Радянською владою є поклеп... Ми твердо стоїмо вкупі з Комуністичною партією. Ми просимо т. Чубаря й Квірінга передати Радянській владі й Комуністичній Партії, що вчительство й далі на своєму шляху не знайде іншої стежки, як ту, що прямує до світлого нового життя—комунізму... що всі завдання ми виконаємо на 100%... й просимо допомогти нам влитися в ряди комуністичної партії».

І вперше Комуністична Партія й Радянська Влада мали нагоду побачити щирість учителя...

З'їзд утворив незримий місток по-між учительством і селом, з одного боку, Радвладою й Компартією,—з другого.

Широкою хвилею віднині покотиться на село по цьому містку вплив компартії.

А звідти, з села, потянуться нові кадри червоного учительства, що стукає у двері Комуністичної Партії.

І через цей місток найкраща частина учительства гордою й відважною ходою вступить до тої заповітної брами, що перед нею відкриває Комуністична Партія.

П. СОЛОДУБ

Політичне значіння районування України.^{*)}

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Теперішній губерніяльний поділ України встановлено фактично двома актами. 1781 р. Гетьманщина вперше була розділена на губ. для скасування України, як окремого політичного організму, а 1791 р., при Катерині, загально російська форма адміністративного поділу була перенесена майже на всю країну.

Таким чином, Україна, втративши себе, як держава, при Петрі I-му, згодом перейшла до форм існування Росії.

Але губерня, це—було цілком штучне утворення і про неї так і говорилося «створити губернії з кількістю населення до 500.000 чоловік».

Зрозуміло, що після фєвдального періоду Росії, коли вона почала розвиватися, як буржуазна країна, необхідно було переглянути ті підстави, на яких будувався адміністративний поділ її.

Ще за часів царату в адміністративному відношенні для охоплення мас населення буваха Росія була поділена на генерал-губернаторства, в тому числі Україна—на Київське та Харківське генерал-губернаторства.

Генерал-губернаторство—це цілком поліцейська інституція, яка мала на меті шляхом військово-адміністративних засобів «покорить под нози его царя, всякого врага и супостата».

Росія й Україна, як частина її, до революції існували виключно, як поліцейська держава з зовсім штучним адміністративним поділом, що не відповідав ні господарчому положенню країни і, звичайно,—ні в якому разі її національному складу, як не унітарної, а складної держави.

Наприкінці 19 та початку 20 століття буржуазні вчені зрозуміли, що далі перебувати в такому стані Росія не може й ми спостерігаємо цілу низку винаходів про доцільний розділ України, як частини Росії, по принципу господарчого тяжіння до окремих центрів певної території.

Проф. Танфільєв, проф. Челінців, проф. Броунов, Семенов, Тянь-Шанський і низка інших вчених дали низку дослідів на підставі географічного, промислового та сільсько-господарчого тяжіння певних районів України до окремих центрів, на чому й будували економічне районування України.

Звичайно, що у всіх цих дослідях один з найважливіших моментів в дальшому зрості та розвитку України не зазначався тому, що всі вони розглядали Україну, як частину Росії, тоб-то у жадному з вчених дослідів

^{*)} Погоджуючись в цілому з постановкою автором справи районування, редакція вважає де-які загальні твердження автора дискусійними. *Ред.*

довійськового часу, коли не брати робіт Драгоманова,—Україна, як національно-державна єдність, не передбачалася; тому всі винаходи довійськових дослідів могли, до де-якої міри, бути матеріалом для вивчення України, як господарчого організму, але не могли бути ґрунтом для районування України, як державної єдності.

Крім того, оскільки значна більшість дослідів виходила з-під пера людей, що безпосередньо незв'язані були з політикою державної влади часів царату, вони, досліді, лишилися по-за впливом на перегляд економічного районування України і Росії взагалі.

Вперше практично справу районування було поставлено при тимчасовому уряді. Штучність губерніяльного поділу Росії й України остільки важала, що тимчасовий уряд після невеликого перебування у влади поставив перед собою питання районування.

Україна приступила конкретно й практично до перегляду погуберніального поділу з часів центральної Ради, коли проф. Грушевський запропонував поділити Україну на 30 земель. Але його не було переведено в дію.

В 1918 році проф. Євдокимович теж, одкинувши абстрактні домигання, як міністр земельних справ Денікіна, запропонував розділити Україну на три області—спираючи свою реформу на два основні воювати ліквідувати Україну, як державну єдність і перетворити її в три політично нічим не зв'язані, області з центрами в Одесі, Києві та Львові.

Треба зазначити, що, оскільки цей проєкт давав можливість розбити українську державність, як ціле, він знайшов на Україні перед ворожих кол багато прихильників; ця сама ідея розподілу України на три області потім несвідомо, але знайшла прихильників навіть серед українського суспільства, що через абстрактне теоретизування у цій справі втратили політичне почуття майбутнього—викристалізування України в Радянську Державу.

Останнім невдалим проєктом районування України, що так само ніби-то виходив з абстрактних наукових дослідів (але спірався до де-якої міри на політичні наслідки цього районування, бо одним з найважливіших аргументів було: «тоді, як правобережна Україна заселена, головним чином, українцями, лівобережжя має в собі «все главнейшіє народності бив. Росії»), був проєкт російського проф. Олександрова, де Україна поділялася на «Юго-Западную Область» і «Южную горно-промышленную область».

Основні риси проєктів довійськового часу, це—розгляд України з боку однієї галузі господарчого життя і не передбачення України, як держави, що фактично існує, але яку треба перетворити, на підставі абстрактних наукових дослідів, в різноманітні області Великої Росії.

Радянська влада, при визнанні необхідності перегляду районування України, мусила користуватися тими матеріалами, що були в архівах науки й політики до революції і за її часів, але жаден з цих проєктів, звичайно, на Україні не був придатним.

А тому в 1922 р. автор цієї статті вперше виступив зі своїм проєктом районування України, з окремими статтями в періодичних виданнях, а 8 вересня вийшла брошура «Економічне районування і адміністративний поділ України», що цілком по іншому розв'язувала питання районування, на підставі якої фактично на Україні зараз і переводиться адміністративна реформа, що зв'язана з економічним районуванням.

МЕТОДОЛОГІЯ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Всяке районування має на меті кілька завдань: 1) пристосувати державу в цілому до існуючих економічних взаємовідносин країни; 2) сполучити принципи економічного стану з політичною дійсністю; 3) спостерегти, передбачити позитивні політичні й економічні наслідки районування; 4) ув'язати існуючу економіку країни з політичним устрєм (системою державного управління) країни.

І якщо ми звернемося до історії адміністративного поділу та районування на Заході, то побачимо, що всі ці моменти відіграли головну роль в реформах держав Заходу. Коли після Великої Французької Революції необхідно було замість провінцій утворити більш відповідні до системи буржуазного режиму в 1791 році адміністративно-територіальні одиниці, то, крім економічного районування, на якому безперечно була реформа, мали на увазі перш за все принцип державної єдності й захисту.

Але самий економічний, воно майже таке районування не можливо будувати, а лише сполучення моментів.

Таким чином побудовано на одній думці наслідки розумно проведеної реформи згодом перейшли до економічного можливому, коли найвченіша людина хоче про-

Але губерний поділу. Системою влади, виходячи виключно з наукової перспектив економічного розвитку, не передбачивши полі-

тичного розвитку країни, то можна з певністю сказати, що або реформа є фатальною казкою, або вона є політично не певний крок. Висунений про Олександровим принцип енергетичного районування України провалився, і він провалиться всюди, оскільки не хоче або не може — зрозуміти необхідності сполучити мрії вченого про майбутнє з політичною дійсністю і передбачити в загальному розвитку ССРР цілих національних Республік.

Що-до України, то перш за все, щоб правдиво вирішити справу, треба саму Україну розглядати, як державу, що замикається у всіх галузях економічного та політичного (загально-державного) життя в межах своєї землі.

Необхідно справу поставити так, щоб план господарчого життя союзу було пристосовано до господарства окремих республік, а не натягати за вуха штучно складену гармонійну систему розвитку господарства союзу на республіки.

Україна в своїх межах є унітарна держава, що надзвичайно сприятлива для розвитку її, як економічного концентру та політичної єдності. Вона національно одноманітна, і штучний розрив її на дві, або три частини (області) не тільки не поставить справи економічно-політичного розвитку на певний ґрунт, а викличе загострення політичної боротьби, яка може важко одбитися на її дальшому розвитку та закріпленню здобутків революції.

Виходячи з цього, Україну необхідно вважати, як національну єдність, що має в майбутньому стати закінченою державною єдністю.

Оскільки це положення саме по собі приходить, то, очевидно, поділяти її на області, з якого-б то не було боку, немає жадної рації, перше, тому, що її економічні райони взаємно доповнюють один одного по-друге, тому, що в майбутньому вона, як країна пригнобленої на-

минулому, має своє національне визволення будувати так, аби на всій території в однаковій мірі йшов процес її національно-культурного оформлення, а це можливо лише тоді, коли політика її буде неодмінно зв'язана з її економікою.

Завдання районування, що виникло після революції на Україні, полягає в тому, аби створити умови, сприятливі розвитку України, як держави, тобто, аби вона, розвиваючись, політично не відставала, а встигала йти за своїм економічним розвитком.

Це вимагає створити форми державного існування найбільш демократичні, але такі, що давали-б можливість керувати місцями з єдиного українського центру.

І от, коли-б ми захотіли нашу методологію районування збудувати на певних життєвих вимогах, то ми перш за все повинні були-б відійти від розуміння України, як держави.

Створивши 2 чи 3 області (що не відповідало-б і «абстрактному» економіки України), українська державність в особі верховних органів державної влади попала-б в положення, коли їй прийшлося-б воювати за своє існування та визнання.

Уже тепер, при губерніяльному поділі, спостерігаються випадки, що на підставі штучних, а не матеріально забезпечених ґрунтів для існування губернії, центр української влади не може мати такого впливу на життя губернії, який йому належить при міцному й єдиному керівництві.

Створення одиниць, що по розмірам перебільшували-б губернії, склало-б загрозу для розпаду України, як держави.

Само собою зрозуміло, що абстрактні методи при районуванні України не повинні бути відкинуті.

Життя протягом двох літ роботи абстрактні методи районування відкинуло, і тепер про них ніхто не говорить, але, правда, в жаданому законі, в жаданій постанові основний принцип, що Україна є єдиний економічний район, не зазначено, хоч фактично це визнано за абсолютну правду, що не викликає заперечень.

3 сесія ВУЦВК наприкінці 1922 року встановила такі основні положення для районування України:

а) визнати трьохступневу систему адміністративно-територіального районування більш досконалою, але, завдяки політичним і технічним умовам, що дозволяють негайному переведенню реформи, переводити її в порядку поступовості;

б) встановити територію сільської адміністративної одиниці з кількості населення не менше 1.000 чоловік, радянської волосної одиниці (волости) від 25.000 до 40.000 чоловік і повітової одиниці (округа) від 100.000 до 600.000 чоловік.

Фактично тут навіть не говориться про економічне районування, що Україна є єдиний економічний район, що безпосередньо підлягає на адміністративно-територіальні частини.

В цьому позначилося саме те, що ставить всю реформу в певні умови існування, а саме,—що, після закріплення первісних адміністративно-територіальних одиниць, поступово буде перейдено до скасування в загальній одній частині існуючої системи.

І хоч в постанові ВУЦВК не сказано, яка частина касується, цілком зрозуміло, що з ланцюга адміністративних одиниць на Україні повинна випасти Катерининська губерня, яка зовсім не відповідає теперішнім економічним і політичним взаємовідносинам на Україні і бюрократичний анахронізм, лише доживає останні дні, щоб допомогти стати на ноги отим новим адміністративним одиницям, що їх створить революцією.

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Україна не лише зараз, а ще за часів царату виділялася серед територій нашого союзу, як країна найбільш економічно та політично розвинена.

Ось чому, якщо в де-якій частині союзу справа районування, зовсім не доцільно збудована Держпланом Союзу (на економічній ознаці, об'єднуючи ознаку національну), може ще до де-якої міри бути в стані об'єднання та схематичного будування, то на Україні стан речей вимагає негайного переведення реформи і доведення її до логічного кінця.

Районування України не є реформа, збудована з гори, вона з'явилася в наслідок практичної щоденної роботи держави, яка на кожному кроці відчувала прикрість роботи в формах довійськової Росії.

Вперше на радянській Україні виникло питання не стільки про районування, скільки про скасування одного кільця в ланцюгу адміністративного територіального поділу, що дістався нам з часів царату.

22 лютого 1922 року в «Комуністі» (Харків) було піднесено до українського суспільства проекта про скасування губерній.

Тодішній голова Раднаркомів України т. Раковський з цього приводу заявив: «оцей випадковий винахід про необхідність переходу од чотиричленної системи управління до трьохчленної остільки політично є важливим, що коли-б ми його здійснили, то зараз навіть тяжко уявити ті позитивні наслідки в перспективі дальшого розвитку України, які реформа дасть».

Таким чином, одна думка про скасування губерній, як зайвої інстанції в адміністративно-територіальному поділі України, видавалася т. Раковському (одному з небагатьох, що зрозуміли тоді суть цієї реформи), справа величезного державного значіння.

Але спершу, коли це питання було поставлено перед нашими державними установами, як чергове завдання,—більшість поставило до реформи, як до справи, що цілком не відповідає революційним завданням нашої держави.

Немає потреби зараз підкреслювати окремі думки, що виявляють вороже відношення до всієї цієї реформи, але треба зазначити, що попри те, що вони були остільки великі, що не дали можливості протягом короткого терміну перевести цю реформу од низу до верху.

В травні 1922 року автором цієї статті було цілком розроблено систему адміністративно-територіальної реформи, яку, після докладу плану, у вересні 1922 року було видано окремою брошурою. Фактичною підставою цього матеріалу наприкінці 1922 року ВУЦВК було ухвалення необхідності поступового переходу до трьохчленної системи адміністративного поділу України.

Але треба зазначити, що протягом недовгого часу загальна система цілу остільки притягла до себе увагу, що вже 1923 рік фактично йшов гаслом підготовчих робіт до скасування губерній.

З кожним місяцем все менше й менше лишалось в межах України людей, що обстоювали необхідність дальшого існування губерній.

Звичайно, це робилося не тому, що реформа так швидко набрала ширьохитності до себе серед широких кол державних робітників, а тому, вона цілком відповідала економічному й політичному стану країни.

Величезну ролю в тому, що в 1924 році на Україні майже не було жадної людини, що обстоювала-б губернії, відіграло те, що сама реформа провадилася не зверху, а знизу.

ВУЦВК на основі практики 1922 року дає загальні вказівки до перенесення реформи, на підставі яких план самої реформи відносно сільських рад та районів розроблювався повітами, а відносно округ—губерніями.

Крім того, реформі пощастило мати на чолі, в особі тов. Єрмошценка, людину, що підходила до розв'язання, як окремих питань, так і цілої справи, виключно спираючись на дані місць, а не на спостереження й припущення центрів.

Це з самого початку роботи адміністративно-територіальної комісії привело справу реформи на міцний ґрунт демократичного вирішення.

Основним, на чому базувалася адміністративно-територіальна реформа України, є: 1) демократизація органів управління; 2) децентралізація місцевих і централізація загально-державного управління; 3) здешевлення апарату влади; 4) наближення влади до населення й населення до влади; 5) позбавитися форм влади, як лише бюрократично-фіскального органу, поставивши в основу створення влади, що може фактично підвищити культурний рівень і економічний добробут країни; 6) піднесення авторитету й впливу місцевої влади і 7) зв'язати найвищу державну владу з місцевою, щоб зміцнити моральний та матеріальний зв'язок населення з владою.

Реформу було почато з організації первісного члена загальної системи, а саме з утворення сільської ради. Наше законодавство до цього часу не мало ніяких ознак, на підставі яких можна було-б скликати сільське зібрання, обирати сільську раду, іншими словами,—утворювати низовий орган влади. Можна було вважати, що кожен хутір, кожне село мали право на організацію сільської ради, бо в межах б. Росії фактично всякий «населений пункт»—обсажувався старостою.

Революція, що цілком на горі організаційно змінила принципи будови державних органів, лишила місця в тому самому стані «обичного права», в якому вони перебували до неї, тоді як завдання по обслуговуванню населення зовсім змінилися.

Сільська рада є не лише органом влади, що виконує постанови та рішення вищої влади, вона є орган виявлення ініціативи місць, вона прив'язування широких робітничо-селянських мас до управління країною в окремих територіях; кажучи іншими словами,—з влади поліцейсько-адміністративного характеру до Революції сільська рада перетворилася в загальнонародний і загально-громадський орган, що, крім фіскально-поліцейських функцій, має завдання перевести в життя основи робітничо-селянської демократії.

Уже це одно повинно було поставити питання про необхідність встановлення певних норм, на підставі яких могла утворитися сільська рада.

Крім цього, треба мати на увазі, що сільська рада після революції перенесла до себе цілу низку функцій, яких дореволюційні органи влади в селі не несли, а саме: реєстр населення в разі народження, шлюбу та смерті.

Виходячи з цього, ВУЦВК визнав за необхідне створити сільську раду там, де є населення не менше 1.000 душ. Цією постановою первісна ячейка влади становиться в певні, законом наперед зазначені, норми.

Звичайно, тут нічого особливо нового немає, бо більшість країн Заходу, особливо романських та скандинавських, вже давно розв'язали існування первісних ячеек в такому розумінні.

Таким чином, реформа першим своїм кроком определила первісну інстанцію (член) адміністративно-територіальної системи, що перетворює в політичний організм, який охоплює 1.000 душ населення.

Після первісної ячейки влади необхідно було й другий ступінь, другий член адміністративного поділу, поставити в умови сталого існування. Правда, ВУЦВК в своїй резолюції дав лише одну ознаку, що надає право створювати район, а саме—кількість населення од 25 до 40 тисяч чоловік—але інакше підійти до цієї справи було й не можливо. Хоч на перший погляд видається, що це цілком штучне определение району, але, якщо зауважимо різницю в числі населення, на яку може одхилитися один район в своїй конструкції від другого, а саме—на цілих 15 тисяч чоловік, то цілком забезпечується будова районів не лише по ознаці кількості населення, а й по ознакам територіального та економічного тяжіння до центру району певних територій.

Тут знову виявилася, як ніде, потреба так збудувати наші місцеві органи влади, щоб лише з виконавців перетворити місцеву владу, в особі райвиконкомів, у органи керування підлеглою їм територією, для створення районного бюджету надає матеріальної бази владі й керуванню райвиконкомів.

Райвиконком зробився (а з часом він завоює це цілком) осередком, де скупчено гілля всіх джерел державної влади. Район, це—є місце перебування виконкому, тут оселено ветеринара, агронома, лікаря. В районі, правило, є почта, суд, крім того, в районі існує селянський будинок і ставиться справа про утворення в кожному районі семирічної школи.

Після реформи район став осередком культурного життя своєї території, що скупчує в собі всі галузі державного управління й державного керівництва підлеглою територією та населенням. Замість безгрунтового волости, Радянська влада утворила з невеликим радіусом віддалення центр, де населення не тільки може розв'язувати свої питання, але в якому з якого до нього йдуть всі керівничі відомості про допомогу йому, про піднесення культурного рівня та економічного добробуту.

Коли-ж до цього додати принципи колективізму, на яких побудована система радянської влади, то це створює величезні перспективи в справі цілковитого усунення бюрократизму, як форм управління, і справжнього зближення влади до населення й зближення останнього з владою.

Влада не перетворюється в одірваних од мас урядових людях, а, навпаки,—через гущу населення, під її оком (територію району в порівнянні з волостю збільшено удвічі—тричі і приблизно в такій самій порції її зменшено від території бувш. повіту) проходить вся робота районного комітету, до-того саме в тих галузях, де населення що зустрічає позитивні, чи негативні наслідки роботи.

Район в такому стані, в якому його зараз створено, має (несе) в собі запосилачі для того, щоб з часом перетворитися у місто.

Центр значної кількості районів, особливо на Правобережжю, розташовано по містечках, або в бувших повітових центрах. Якщо-ж район міститься на селі, то це село, крім свого зручного розположення од підлеглих йому сел (територій), уже роками було торговим пунктом і в більшості—осередком тих промислових підприємств, що на цій території є. При створенні районів особливу увагу було звернено на економічне тяжіння до них близько розполеглих сел. Зараз—на Україн, якщо не рахувати тих місць, що протягом часу в новій реформі зроблено, є приблизно 700 районних центрів, тоді як волостей Україна мала 1989. Таке зменшення кількості районів, порівнюючи з волостями, говорить про здешевлення влади, а також про дійсну можливість, на підставі існуючих матеріальних та культурних засобів, перетворити їх у міцні осередки безпосереднього керівництва й обслуговування мас населення.

Ні повіт, «осколок» феодалних часів України, ні губернія—пережиток катерининських часів, після революції не змогли затримати за собою тих функцій, яких їм було надано в порядку поліцейського управління країною дореволюційним урядом. Торгово-промислове життя, особливо на Україні, що розвивалося хуткіше, ніж політичні форми державного управління, вибрало собі нові місцевості, які фактично ще до революції керували певними територіями й притягали їх до себе.

Можна послатися на цілу низку повітових міст, що вже давно вмерли, на впливові економічно та культурно на підлеглу їм територію центри. Згадає на Волині, якісь Кобеляки на Полтавщині, Гайсин на Поділлі, Лебедин на Харківщині і ще безліч, які до революції лише тому були повітами, що там містилася повітова влада в особі різних установ та окремих персон.

В такому самому стані була справа з губерніальними центрами. Такі міста, як Чернігів, Бахмут, Полтава, Житомир,—лише бюрократичними центрами можна їх ще де-який час тримати, як центри, скупчуючи біля них такі міста, як Ніжин, Конотоп, або Луганськ, чи Сталіно.

В історичному розвитку вони відстали од покладених на них функцій, і замість того, щоб стати культурно-економічними центрами життя губернії,—історія їх перетворила в бюрократичні архаїзми, що штучно ще тримаються за традиції дореволюційних часів.

Правда, Бахмут є створенням нашої влади, але, оскільки його збудовано на взірць існуювшої системи, він у виконанні своїх завдань не є кращим за решту.

Економічне життя давно собі створило осередки, що по своєму впливу на території є менші за губернії, але більші за повіти, це—округи, що їх створено адміністративно-територіальною реформою.

І тут нічого дивного немає, бо історія знає багато прикладів, як цілі держави—Новгород, Псков—з часом було перенесено в інші місця, де центри економічного життя перетворилися за наших часів у звичайнісінькі провінційальні міста з «красивою» історією.

Очевидно, що економічний переустрій країни веде до перебудови всього життя у країні.

Постановою ВУЦВК третім членом адміністративно-територіального комітету встановлено округу в кількості тепер (але можливо, що буде зменшено)—50.

Величезна більшість цих округ є справжніми осередками не історичних часів життя, а життя наших днів. Вони за рік остільки зросли, змінили, що всі губернії цілком підтримують думку про швидке своє скасування. Це одно вже говорить про те, оскільки відповідає дійсному стану речей вся реформа в цілому.

Урядом ухвалено на перше квітня розробити план переходу на трьохчленну систему управління, а до нового бюджетного року сам перехід здійснити. Другими словами—Україна 1 жовтня 1925 року зліквідує історичний анахронізм в адміністративному поділі на губернії й перейде до тих форм, що відповідають державному капіталізмові, як господарській системі, й радянській владі, як політичному ладу.

Лише після цього основні заходи, на яких спочатку будувалася вся реформа, буде здійснено.

Розуміється, вже тепер район і округа на багато піднесли авторитет влади,—влада стала ближче до населення, але доки по-між округою та найвищими органами Республіки не буде викинено передаточної ланки, до того часу політичних досягнень не можна буде «відчути» цілковито.

Україна, утворивши один центр, сконцентрує біля нього 50 окремих міст, як округові центри, а далі район і сільраду,—ось та схема, до якої життя привело (і приведе) перебудову нашого державного управління в Україні.

Як унітарна, компактна держава, Україна в своєму дальшому історичному розвитку стане на міцний ґрунт взаємовідносин сьогодення, поєднавши в районуванні принципи політичної необхідності з економічною дійсністю.

Цей метод говорить за те, що реформа не лише має, а в перспективі буде мати такі величезні політичні наслідки, яких передбачити зараз майже неможливо. Але вже зараз можна сказати, що тих основних меж, що було поставлено перед реформою,—в основному вже досягнуто.

Україна вступає на шлях дальшого розвою, як економічний організм і політична держава. Ця реформа була одним із запосилачів того, щоб розвій рік за роком посувався наперед.

Тяжко, звичайно, передбачити, але наша країна вступила в таку смугу свого життя, наслідком якого може бути не лише перетворення в округові міста таких історичних міст, як Чернігів, але й занепад так недавно значно більших культурних центрів, як скажемо, Київ.

Майбутній розвій міст на Україні буде зв'язано з тим, де скупиться «останнє слово» техніки в промисловості, поєднане з цілевими завданнями Радянської влади, як диктатури пролетаріату. Але і в цьому розвою, в недалекому будучому піде гігантськими кроками, «Україна повинна йти шляхом свідомого регулювання, що скорочує шлях еволюції її міст, виїмаючи на те перехрестя, де стикаються шляхи капіталістично й соціально організованого міста»,—як каже А. М. Волков.

Врешті, Україна—єдиний економічний район, як державна єдність, що далі існуватиме лише на базі трьохчленної системи поділу. Цього вимагає ще до революції економіка, цього вимагає зараз економіка й політика.

А поєднавши обидва моменти в розв'язанні питань державного управління, Радянська влада має в недалекому майбутньому використати величезні позитивні наслідки цього поєднання.

Г. ЛАПЧИНСЬКИЙ

Зародження радянської влади та перші її кроки в одному з міст українських.

(Кременчуцькі спогади).

I

З перших днів Лютневої революції аж до кінця листопаду (старого стилю) я працював у Кременчуці. Революційні події в цьому місті проходили досить своєрідно, не так, як у більшості міст українських. Оригінальною кременчуцькою рисою було те, що в раді робітничих депутатів цілковито панувала російська соціал-демократія, есерів (російських) не було жадного депутату за весь час, українських есдеків—невеличка групка, біля десятку людей. Окрім того було з п'яток поалейціоністів та стільки-ж позапартійних. За такого співвідношення сил до виконавчого комітету обиралися самих есдеків, а решта соціалістичних партій могла туди посилати лише своїх представників од партії, згідно з модусом, що традиційно перейшов ще з часів революції 1905 року та Пітерської Ради.

У раді салдатських депутатів партійних взагалі було дуже мало. З травня, приблизно, коли серед військових така сила з'явилася «мартовських есерів», було утворено невеличку есерівську фракцію, але в спільній раді робітничих та салдатських депутатів вона впливу не мала і на загальнім характері виконкому це майже не відбивалося.

Соціал-демократична організація Кременчуцька була дуже впливова, численна й авторитетна, що-до свого персонального складу. Ще до революції, за півроку до лютневого перевороту, в підпіллі ми нараховували до шостидесяти членів організації, і коли в березні вони вийшли з підпілля, по-між ними було кілька цілком свідомих робітників, здатних бути відповідальними діячами принаймні повітового масштабу. Треба також підкреслити, що в цій підпільній організації було лише три інтелігенти—решта пролетарі. Коли після революції партія стала працювати одверто, до організації прилучилося ще кілька десят інтелігентів, що колись були есдеками й марксистами (і з 1905 року й ще раніш), але за часів реакції відійшли від партійної роботи. Тоді-ж до соціал-демократичної партії сунуло робітництво, почасти салдати, і на кінець серпня там було вже по-над півтисячу членів. Кременчуцька соціал-демократична організація була об'єднаною. Вона формально не визнавала жадного зі всеросійських фракційних партійних центрів і мріяла про те, що Р. С. Д. Р. П. після революції подолає внутріпартійний розкол та зміниться на одностайну єдину партію. Разом із цим Кременчуцька організація була цілком революційна: $\frac{2}{3}$ її членів були «інтернаціоналісти», гостро виступали проти «оборончества»,—і за весь час Кременчуцька рада р. та с.-д. жаднісінької оборончеської резолюції

не ухвалила. Цікаво тут зазначити, що серед лідерів організації найбільш впливові були старі більшовики, як от П. Д. Смирнов, В. С. Люксембург і я. З давніх часів, з 1905—6 років, поділяли ми тактичні позиції більшовицької фракції. Але за часів війни, після того, як і «Правду» було закрито, ми не мали ніякісного зв'язку з більшовицькими організаціями, не діставали їхньої літератури, і наша думка, правда вихована на старих більшовицьких традиціях, працювала цілком самостійно. Основне протиріччя в середині соціал-демократії—тай міжнародного соціалізму взагалі—ми вбачали в тому, як хто ставиться до війни. А в цьому питанні розподіл ішов ніби - то не по старій фракційній лінії: ми вважали меншовика Мартова за доброго, революційного інтернаціоналіста, а на квітневій нараді в Петербурзі, так званій 1-й нараді рад р. та с.-д., я чув виступи групи «більшовиків-оборонців» (од імени цієї групи промовляв П. Севрюк). Друге основне питання, що потім покололо стару соціал-демократію,—про радянську систему й про диктатуру пролетаріату,—нам просто не було відоме. І нема нічого дивного, що провінціальні есдеки-більшовики не охопили ще всю глибоку принципову різницю між соціал-демократами та майбутніми комуністами: варт лише згадати більшовицькі виступи т. т. Федорова, Каменєва та Стеклова в Петербурзі, їхні статті в газетах поки Ленін ще не з'явився на Петербурзькій обрії зі своїми геніальними відкриттями. А ми про ці відкриття, мабуть, і не знали. Більшовицькі газети доходили до Кременчука дуже рідко. Найбільш популярною між нами була «Нова життя». Але й там ми бачили конгломерат здавна відомих нам імен та більшовицьких (Богданов), як і меншовицьких, інтернаціоналістських. Проте, правду казати, газет ми майже й не читали: ми що-дня самі писали статті для своєї газети й по десять разів на день виступали на всяких зборах. Єдиним нашим керовником була стара с.-д. більшовицька наука та непереможна логіка подій, що таким скаженим темпом розвивалися в нас на очах.

Не тільки для людини, що свідомим політичним життям почала жити вже після 20—21 років, але й для того, хто сам працював політично в 1917 році на провінції, тепер дуже важко уявити собі, до якої міри розпорошені були організаційно політичні одностудії по цілій країні, члени навіть ніби - то однієї партії. І це ще саме тоді, коли справжньої розрухи не було, громадянська війна не почалася, почта, телеграф, преса функціонували майже нормально, так саме, як і залізнична комунікація.

От прикладом також велике промислове місто, як Кременчук, де у виборах до ради брало участь, якщо не помиляюся, до 25000 робітників та 15000 салдатів, не було ще організаційно зв'язано ні з одним з центрів. Бо губерніяльне місто—Полтава—зовсім нам не імпонувало, стоячи куди вище нас своєю промисловістю та кваліфікацією свого пролетаріату та навіть і своєю залогою. З Київом або Харковом ми також зв'язані не були, а до самого листопаду навіть не знали, до якої «області» себе числити. Петербург, цей справжній гегемон революції, був далеко, його партійні й радянські центри зовсім ще не охопили імперію і впливали виключно своїм прикладом, відчитами про свої з'їзди, наради та своїми активними політичними виступами, що про них ми знали з газет. Гості—інформатори та організатори з центрів,—наїжджали до нас дуже рідко. Хоч трошки визначних і корисних для нас людей за весь час цей завітало до Кременчуку так мало, що я їх усіх пам'ятаю й досі. На другий день після

того, як нам стало відомо про лютневий переворот (числа мабуть першого чи другого березня ст. ст.), з'явився Чіріков і щось «чирикав» про те, що ми, мовляв, повинні підтримувати Тимчасовий Уряд не «постольку, поскільки», а цілковито й безумовно. Ми, відповідаючи йому, показали першу нашу відозву, підписану від імені Р. С. Д. Р. П. і Бунду (ні есерів ні п. ц. на той момент не виявилось); у цій відозві ми писали, що Тимчасовий Уряд має довести країну до установчих зборів, до передачі цілої землі селянству і до демократичної республіки та 8-годинного робочого дня, а якщо він цього не зробить, «революційний пролетаріят переступить через його голову»...

Через кілька днів після того наїздив Мартос чи то від Полтавського Громадського комітету, чи то від Губерніяльної земської управи. Розповідав щось дуже неясно й нерішуче «про автономію» і зник, абсолютно не справивши на нас ніякісінького вражіння. Потім, аж до середини липня, в нас не було нікого, хіба лише наїздили для взаємної інформації товариші з Полтавської Ради (пам'ятаю візити тов. Латишева й Ганенка). Після пітерських липневих днів великою сенсацією для нас був приїзд Г. І. Петровського. Він, очевидно, за дорученням Ц. К. їхав на Катеринославщину з метою правдиво освітити на провінції ролю більшовиків у липневих подіях. Кременчуцька рада р. та с.-д. улаштувала йому гучну овацію й уважно слухала його доповідь про події. Але в мене, що голувував на тому засіданні, гадаю також, як і в решті слухачів, справжньої уяви про те, що-ж саме дійсно сталося в Петербурзі, все-ж таки не склалося. Гр. Ів. підходив до аудиторії надто обережно, за головне завдання собі поставив довести, що більшовики «нічого такого страшного» не робили, що весь виступ стався по-за їхньою волею та участю, Збори вітали т. Петровського, як старого борця, каторжанина, як персонально поважну особу. Політичний зміст великого пролетарського руху в столиці та настрій тамешньої залози зостався їм не зовсім зрозумілим. Це дуже яскраво виявилось тоді, коли поруч з іншими промовцями, що вітали тов. Петровського, виступив член Кременчуцької ради тов. Кунін, завзятий меншовик-оборонець, палко вітав гостя і міцно стиснув йому руку, «як чесний меншовик чесному більшовикові». Розмови наші з Гр. Ів. сам-на-сам і в більш вузькому колі відповідальних товаришів так само не дали потрібної ясності. Мені здавалося, що й в пітерських товаришів її ще не було. Основної проблеми про захоплення влади та встановлення пролетарської диктатури для мене ще не виникало. Єдине що я розумів—це боротьба проти війни, проти соціалпатріотизму, та організація робітництва для захисту революції та «послідовної демократії» од небезпечних для них міністрів кадетів та есерів. Крім т. Петровського за весь час мого перебування в Кременчуці з інших міст до мене зверталися тільки два більшовики: Д. Крейсберг, що був присланий від Київського комітету на Полтавщину для зв'язку, та І. Ф. Котлов, що завітав до Кременчуку, де в нього були родичи й де він за кілька років до революції працював у підпіллі. Обидва ставили питання про відокремлення більшовицької фракції та про вихід її із «об'єднаної» організації. Але на ці пропозиції я й решта товаришів відповідали, що наша організація цілком пристойна, революційна, інтернаціоналістична, що меншовики й оборонці підлягають нашій загальній дисципліні й що ми вважаємо за можливе, що Р. С. Д. Р. П. легальним шляхом (через спільний всепартійний з'їзд) ще мабуть відновить свою єдність.

Із небільшовиків, більш менш визначних політичних діячів, що приїздили до нас за цих часів, я пам'ятаю тов. Полякова, що приїхав од Харківських меншовиків, але ніякого успіху не мав і що навпаки на нього наша місцева партійна організація й високий рівень наших партійних товаришів, здається, справила досить сильне вражіння. Після жовтня були ще Золотарьов (тоді вже генеральний контролор, ц.-т. міністр державного контролю Українського Генерального Секретаріату) та А. Сандомирський («Ніл»). Вони виступали на мітингах, як меншовики, але наші хлопці їх скрізь побивали в дискусіях, бо в той час більшовицькі симпатії і серед робітників і серед салдатів остаточно опанували маси.

Треба ще згадати двох гостей з Києва з тамошніх військових правесерівських кол. В кінці серпня приїхав командуючий Київської Військової Округи Оберучев. «Старий революціонер» він спочатку дуже імпував нам, коли ми побачили його на зборах спеціально для нього влаштованих, і нас дуже непокоїло, щоб він не зробив великого вражіння на салдат, не повернув назад есерам тих симпатій, що вони майже остаточно їх загубили в салдатських масах. Але послухавши нікчемних, солодко-інтелігентських, народницьких балачок, ми одразу зрозуміли, що сила на наших боці, й так гостро на старого напали, що він раптом утратив всякий престиж серед аудиторії й без жадної помпи подався геть з міста. Другий Київський гість—це був якийсь скритний молодий комісар, есерик, його прізвища я не пам'ятаю, здається військовий лікар. Він приїхав спеціально до Кременчуцької демократичної думи, щоб в неї з'ясувати, чи буде вона підтримувати Тимчасовий Уряд у разі «яких-небудь конфліктів» з Центральною Радою чи з більшовиками. Це вже було мабуть після демократичної наради, перед самим Жовтнем. На нараду з ним було запрохано мійську управу та президію мійської думи. Склад управи—про це я буду розповідати далі—був цілком революційний, а головою мійської думи був я, ц.-т. більшовик і голова ради р. та с.-д. Моя відповідь поважного гостя цілком приголомшила. Я йому дуже ввічливо й холодно заявив, що в кожному конфлікті між урядом і радами ми будемо безумовно на боці рад, а що до Української Центральної Ради, то й Кременчуцька міська дума вважає її за найзаконніший український уряд і проти всяких атентатів російського тимчасового Уряду на Центральну Раду так само енергійно буде її підтримувати.

Оце, здається, і всі випадки, коли центральні представники звертали свою увагу на Кременчук. Правда, чимало ще наїжджало всяких делегатів з фронту, організаторів ударників, георгієвських кавалерів і т. и. до ради салдатських депутатів, але це переважно була цілком авантурницька політично абсолютно темна публіка, і, ніякісінького впливу на наші маси не набувши, дуже скоро кудись непомітно зникала. Далеко кориснішими були для нас товариші, що приїхали до Кременчука з інших міст та лишилися там працювати. Першим, кого я пам'ятаю, був В. С. Люксембург. Мій давній товариш і приятель ще гімназійний, від початку революції аж до липневого виступу він працював у Петербурзі. С.-д. і більшовик—з 1905 р., талановитий мітинговий оратор і журналіст, він після першого свого виступу на засіданні Кременчуцької ради набув собі великої популярності в робітничих та салдатських масах, був кооптований до виконкому і, залишившись у Кременчуці, цілком отдався там революційній роботі. Трохи згодом, здається з Одеси, приїхав А. Александров. Старий член партії, працювавши

в царському підпіллі, скінчивши партійну школу на о. Капрі, в останні роки перед революцією він був засланий до Сибіру, звідки його визволено було лише в лютневі дні. Заядлий більшовик—«пораженець» він готовий був по кілька годин без перерви кричати перед усякою аудиторією, не звертаючи уваги на ворожі вигуки, аж поки ставало йому голосу. З чималою ерудицією він був нам дуже в пригоді й для освітньої роботи серед нових партійних членів. Він також до самої зими zostався працювати в Кременчуці. Ще пізніш, як визначна політична фігура, висунувся Абрам Гілінський, так само приїхавши випадково до Кременчуку з Петербургу. Ці три товариші, що перші місяці революції працювали в великих містах і там провадили більшовицьку лінію, навчилися чимало й допомагали нам увесь час держати правильного революційного курсу.

Другим актуальним способом прилучитися до загального революційного руху, пристосувати свою щоденну місцеву роботу до спільних завдань революційного робітництва та війська, для нас була участь у всеросійських з'їздах та нарадах. Підготовка до з'їзду, обговорення наказів, обрання делегатів, а потім дебати з приводу делегатського справоздання, після того, як вони зі з'їзду повернулися, все це надзвичайно щільно звязувало нас з політичним життям цілої країни, втягувало нас до орбіти загально-революційних інтересів, примушувало підноситися, по-над своїми місцевими, локальними справами. З найбільш важливих я пам'ятаю таких з'їздів чотири: квітнева перша нарада рад робітничих та салдатських депутатів, 1-й Всеросійський з'їзд рад, демократична нарада та 2-й з'їзд—в жовтні. З цих нарад я брав участь тільки в першій та в демократичній нараді. Цікаво відмітити, що спогади про ці наради в мене zostалися дуже неясні й плутані. Очевидно, хаотична сила всіх цих вражінь, фактів, образів була так велика, що засвоїти їх, упорядкувати в своїй психіці було неможливо. Так з першої наради я пам'ятаю, що мене вразила промова-відповідь Стеклова, щось подібне до політичного відчиту виконкому Петербурзької ради, коли він оповідав про перші його кроки, про взаємовідносини між Радою й Тимчасовим Урядом. І, власне, не сама промова, а провідна її ідея, що-до так званого «двоєвладдя». Стеклов належного висновку тоді ніякого не зробив, але для мене, слухаючи його, стало цілком ясным, що з цих двох влад одній треба дати конечну перевагу, що друга тоді повинна втратити всяку рацію на своє існування. Я звичайно почував, що такою цілком зайвою будовою є тимчасовий уряд. Мій короткий ще на той час, ледве що-місячний кременчуцький досвід показував, що по-за радою всяка інша влада є фіктивною, безсилою.

Друге моє вражіння з цієї наради—це цілковитий розклад старої Р.С.Д.Р.П. Я відчував і зрозумів, що позиції оборонців є зрадою соціалізму та інтернаціоналізму, але я ніяк не вмів це звязати з колишніми фракційними ідеологіями. Я знав, з одного боку, що колишній «ліквідатор» Мартов є щирим інтернаціоналістом, я знав, що таким є й «троцькіст» Троцький. В той же час Севрук, що його я вважав за більшовика, виступає, як оборонець, і сам себе рекомендує «більшовиком-оборонцем». Промови Каменева, Стеклова, кулуарні балачки з М. О. Скрипником так само не дали мені зрозуміти, в чому нині, після того, як царат скинуто, полягає різниця між нами та меншовиками. В кожному разі, повернувшись з цієї наради, я знав, що в робітництва й революції є два вороги: оборончество, що хоче воювати «до победного кінця» і опортунізм, що тягне до спілки

з буржуазією та боїться передати охорону «революції та демократії цілком у руки рад, яко органів «революційного народу», пролетаріату та селянства. Про свою участь у демократичній нараді я маю розповісти трошки далі.

II

Як я вже писав попереду, кременчуцьке робітництво ще за царату, в підпіллі мало не эле організований і досить численний класово-свідомий свій авангард—підпільну с.-д організацію. Окрім того існувала так само нелегальна профспілка-махорочників, до повної міри об'єднані були й інші професії—чи то нелегальними «ініціативними» групами, чи то навколо «больничних кас», «страхових товариств», робітничих шкіл, то-що, Зосталися й старі традиції з часів першої революції 1905 р., коли був у Кременчуці робітничий рух. За рік, здається, до лютневої революції відбувся в самому місті стихійний, неорганізований салдатський бунт, що на кілька годин набрав вигляду справжнього повстання: озброєні бунтарі йшли в наступ на лояльні частини, стріляли з рушниць і повстання закінчилося військовим судом та розстрілом щось із десятку «зачінщиків». Одні, вийшовши з підпілля на другий день після перевороту, с.-д. негайно організували вибори до ради робітничих депутатів, пославши на всі великі підприємства своїх агітаторів. За 24 години склалася рада і відбулося перше її засідання. Президії, а потім виконком було обрано з самих соціал-демократів або з позапартійних, що с.-д. співчували. Через кілька днів склалася й рада салдатських депутатів, що злилася з робітничою радою й весь час працювала спільно з нею, маючи спільну президію та виконком. І так сталося, що з самого початку, фактично цілу владу ми взяли в свої руки. Теоретично ми самі того, власне, не розуміли. Ортодоксальні соціал-демократи—ми гадали, що наша революція є цілком буржуазна, що садиноким наслідком од цієї революції буде цілковита «послідовна» буржуазна демократія, загальне виборче право, ліквідація поміщицької земельної власності й максимальна «свобода для робітництва будувати свої класові організації для дальшої боротьби за соціалізм». Якби хто тоді сказав мені, що робітництво може й повинно захопити цілу владу в свої руки, утворити диктатуру пролетаріату, декретувати соціалізм—я-б подивився на це, як на максималізм, як на антимарксівську ересь. Бувши більшовиком, я стояв за спілку «пролетаріату та революційного селянства» проти середньої та великої буржуазії. Стару нашу науку про «участь в тимчасовому революційному урядові» я й тепер уважав за справедливу. Цей тимчасовий революційний уряд я уявляв собі, як уряд складений виключно з соціалістів цеб-то з політичних представників пролетаріату та революційного (бідного) селянства,—в тодішніх конкретних умовах такий уряд могли утворити тільки ради робітничих, салдатських та селянських депутатів. Для мене було цілком несподіваним та неконсеквентним, що меншовики колись так гостро сперечалися з нами й доводили, що класова робітничая партія не може брати участь навіть в найрадикальнішому революційно-буржуазному урядові, так після лютого різко змінили свої позиції і пішли до кабінету Керенського.

На початку революції в нашій місцевій кременчуцькій політиці ми намагалися неухильно додержувати чистої класової лінії. На першій установчій засіданні громадського («общественного») комітету, я, від імени

радянської делегації, заявив, що представники ради робітничих та салдатських депутатів членами до комітету не підуть. «Ми будемо брати участь у засіданнях комітету, у всіх його справах, але голосувати не будемо... Бо ми вважаємо, що ми є представники від абсолютної більшості мійської людности,—а стати членами комітету—це значило б визнати, що ви (ц.-т. представники буржуазії) маєте таку саму питому вагу, що й ми... Досить буде того, що на кожне питання ми будемо просто заявляти, як ставиться до цього питання рада р. та с. депутатів... Ни вашу волю даємо, чи будете ви числитися з радою, чи ні... «Така постановка дуже прикро вразила цензовиків і лібералів. Вони прохали нас узяти стільки місць, скільки ми схочемо, але ми не погодилися. І вся громадська робота комітету після цього звелася на те, що він дебатував яке-небудь питання протягом кількох годин, а наприкінці підводився представник радянської делегації й казав: «Рада р. та с.-д. вважає за потрібне, щоб це питання було розв'язано ось так...». І Громадський комітет слухняно приймав відповідну резолюцію, хоча-б вона була діаметрально протилежна всьому тому, за що висловлювалися всі попередні промовці. Ясно, що за таких умов нашу першу думку—не втручатися в адміністративні справи, zostавити всю владу буржуазії, на практиці ми ніколи не здійснювали. Навпаки, через кілька тижнів рада робітничих та салдатських депутатів, в особі свого виконкому, своїх комісарів, що вона посилала до інституцій, де вважала за потрібне, цілковито поряdkувала в місті.

Першим її кроком було по трьох міліцейських районах (участках) призначити своїх начальників—двох робітників з Крюківських залізничних майстерень та одного з заводу Рай і Лавенштайн. До начальника мійської міліції, офіцера, здається члена Ради, було приставлено «комісаріят» з товаришів, що послав виконком. А ще трохи згодом постановою громадського комітету міську думу було розпущено, та натомість призначено нову. На цей раз рада згодилася вже послати туди певну кількість своїх представників, але взяла собі там стільки місць, що «радянська фракція» становила собою абсолютну більшість, та всі чисто справи розрішала остаточно на своїх «фракційних» (ц.-т., радянської делегації) засіданнях, «не радянська» частина стала зовсім зайвим додатком. Дума фактично змінилася, теперешньою нашою мовою кажучи, на радянський комунвідділ. Втручалися ради й у військові справи, як рада робітничих та салдатських депутатів. А це-ж була та галузь державного життя, де «двоевластїє» особливо гостро обурювало оборонців, буржуазію та опортуністів.

Першим кроком салдатських мас, як тільки докотилася лютнева революція до Кременчука, було арештувати та ув'язнити тодішнього начальника залоги, полковника Дмитрієва (якщо я не переплутав прізвище). Мабуть він давно вже залив багато сала салдатам за шкіру, бо їхній натиск мало не пошматував його. Рада робітничих та салдатських депутатів на першому своєму засіданні санкціонувала цей акт, ухвалила тримати полковника в тюрмі, а на начальника залоги призначила згідно з пропозицією салдатської секції—полковника Умідова, дуже лагідного бездіяльного чоловіка. І не зважаючи на гострі протести військового командування Київської округи, що за всяку ціну хотіло зберегти за собою право монополювати поряdkувати у війську. Кременчуцька рада не звільнювала з в'язниці полк. Дмитрієва й не згоджувалася змінити тов. Умідова на іншого начальника залоги. Одного разу з Києва навіть

присланий був якийсь тип, старий офіцер начальником залоги, але президія р. р. та с.-д. так серйозно з ним побалакала, що він негайно поїхав геть із міста, пояснивши, що сталося непорозуміння й що його призначено було не до Кременчука, а до Кременця. Т. Умідов до самої гетьманщини, здається, правив свої обов'язки. На перше запрошення він завжди являвся до ради чи до виконкому, давав усякі пояснення та старанно виконував усе, що йому доручалося.

Склад кременчуцької залоги, то правда, був досить сприятливий: ядро становили команди при гарматних великих склепах, так би мовити, напіввійськові, напівробітники, але за тим команди при крюковських інтендантських склепах, при етапному пункті, при військових шпиталях «та піші ополченські дружини». Не було зовсім юнкерів, а одна козака донська сотня посилала до ради есдеків-депутатів. Другий раз, так само на початку свого існування, рада усунула з посади головного військового шпитального лікаря та призначила йому заступника.

Через Кременчук, через його етапний (чи розподільчий) пункт проходило безліч війська, але участі в мійському житті воно не могло брати через свій мінливий склад. Начальник цього пункту, капітан Немсадзів, весь час тримав контакт з радою і в разі якихось конфліктів з салдатами, що через цей пункт переходили, рада своїм авторитетом допомагала мирно їх ліквідувати. Взагалі старшинський склад в нашій залозі був не яскраво ворожий до революції та досить лойяльний. Це були переважно офіцери військового часу, а також багато військових урядовців (чиновників). Вони майже ні одної хоч трошки визначної політичної фігури нам не дали. Як що не помиляюсь, був один есдек-меншовик (Горев—урядовець з гарматного склепу), один есер (Седлецький) та один енес («народний соціаліст») — тай край. Я не рахую тут, звичайно, М. Д. Смірнова, що також був прапорщик.

Тимчасовий уряд сам, своїми законами та розпорядженнями давав раді можливість втягуватися во всю державну та адміністративну роботу: не було ні одної установи, з тих, що тоді створювалося або конструювалося де-б представникам ради р. р. та с.-д. не було дано місця. Численні комісії продовольчі органи, судові, передвиборчі,—всі вони ex officio мали в своїм складі представників од робітників та салдат. І з нашим авторитетом і з персональною високою кваліфікацією відповідальних радянських керівників у Кременчуці—по всіх цих органах радянські делегації керували роботою.

Кременчуцька буржуазія була досить численна й досить багата. Великі махорочні й тютюнові фабрики, тартаки, млини, шевцівські фабрики (військового часу), сила торговельних закладів, банки мали на своїм чолі часто досить європеїзованих капіталістів хазяїв в та адміністраторів. Чимало з них колосально збагатіли підчас війни та в зв'язку з швидким зростом цін на сировину та на фабрикати. Махорочні та тютюнові фабрики, що мали великі запаси сировини—особливо здебільшого єврейська ця буржуазія була й досить культурна, і досить зорганізована та солідарна. Навіть за царських часів вона звикла до «нормальних», «буржуазних» способів розв'язувати конфлікти праці з капіталом — забастовками, локаутами та третейськими судами, не часто й неохоче звертаючися до поліції (розуміється, і не нехтуючи такого способу). Отже, коли класова організація робітничі вийшла з підпілля, коли такої сили набрала рада

роб. депутатів, усі ці ліберальні капіталісти почали на всякий лад залицятися до неї, висловлювали свої ніби-то симпатії до «розумної», «серйозної» організації. Мало значіння й те, що тільки в раді—з огляду на місцеві умови—буржуазія місцева, особливо єврейська, бачила запоруку проти ексцесів так з боку салдатів, як і з боку міського люмпенпролетаріату. І для них рада була найкращим символом, що царизм з його промовами та безправ'ям ніколи назад не поверне. Вони давали гроші на зброю для робітничої міліції та на різні культурні заходи. Навіть тоді, коли рада революційним шляхом декретувала 8-годинний робочий день, вони кривилися, але не дуже, принаймні власники великих підприємств. Дрібнота-ж середне-буржуазна стояла на такому низькому проти передового робітництва культурному й політичному щаблі, що під впливом всезагального ентузіазму, який панував скрізь у перші дні після революції, ставилися до ради з великою повагою.

Незабаром почалися, проте, ясні конфлікти між робітниками й підприємствами,—і всіх їх розв'язувалося в раді,—у відділі охорони праці чи то в конфліктній комісії. Голова цієї комісії, наш тодішній міністр праці, М. С. Богуславський, ходив зовсім засмиканий, оточений, де-б він ні з'явився, й робітниками й хазяями, й не мав ні хвилинок вільного часу. Чим він там керувався, безапеляційно конфлікти розв'язуючи, я вже не знаю, але мені здається, що його вердиктів виконувалося свято. Я пам'ятаю, що принципи буржуазної законності рада, в особі М. С., досить скоро почала змінювати, і що свої постанови на користь робітників він проводив у життя ще в серпні-вересні 1917 р., не тільки організуючи забастовки, то-що, але й безпосереднє звертаючися за допомогою до міліції, що цілком була в наших руках.

Таким чином, у всіх галузях міського життя рада грала роль. У нас, у відповідальних керівників, була певність, що без участі ради ніщо важливе не може статися. Ми знали, що таке саме, приблизно, становище й в губернії, в Полтаві. Через своїх делегатів ми брали участь у загальногуберніальних з'їздах та нарадах. І там, коли, здається, в червні чи липні було обрано нового губерніального комісара тимчасового уряду Левицького та двох його заступників, то перед виборами всі три заявили, що у цілій своїй діяльності вони підлягатимуть раді роб. та салдатських депутатів.

І в той же час ми довго не дивилися на себе, як на владу. Ми вважали, що ми лише контролюємо державні органи, охороняємо революцію та допомагаємо тимчасовому урядові довести Росію (ц.-т. колишню Російську імперію) до установчих зборів.

III

Поруч з повсякчасною організаційною та адміністративною роботою Чернечуцька рада невтомно працювала, політично виховуючи маси. Діяльність тодішньої ради дуже подібною була до роботи політичної партії: виступали на мітингах представники виборчого комітету з агітаційними та пропагандистськими промовами. В питаннях про «соціал-демократію», про соціалізм, про робітниче законодавство всі ми були цілком однакові—бо це-ж «програма-мінімум» однакова для всіх соціал-демократів. Якщо-ж до того мати на увазі, що по-над $\frac{3}{4}$ членів виборчого комітету соціал-демократи, то буде цілком зрозумілою однаковість наших

виступів. Так, коли надійшов час обирати демократичну міську думу згідно з новим виборчим законом, Кременчуцька рада запропонувала робітникам та салдатам голосувати виключно за список № 1—за список РСДРП. А газета «Дело Революции», радянський орган, агітувала тільки за соціал-демократів і самі їхні передвиборчі відозви містила на своїх шпальтах. Есери, поалей-ціоністи, єврейські об'єднані соціалісти, УСД та УСР протестували, але вдіяти нічого не могли, бо ми на всі їхні закиди відповідали: «а де-ж ваші представники в раді? чому робітництво посилає до ради самих тільки нас?» Але в одному пункті всі чисто соціалістичні діячі кременчуцькі та всі депутати кременчуцької ради були ввесь час і цілком однодушні: в тому, що кожний робітник і кожний салдат повинні цілком підлягати своїй раді депутатів, точно виконувати її постанови, підтримувати її всіма засобами й во всіх випадках. Це вважалося за аксіому, за непохитний закон, за справжній демократизм,—і відповідну широку агітацію велось за кожного приводу, повсякчас і неухильно. Авторитет ради було піднесено на недосяжну височінь. І це систематично підготовлювало й маси й самих радянських діячів до гасла: «Вся влада радам». Для мене особисто в той час і—я певний—для всіх кременчуцьких більшовиків цілком реальне значіння мала тактична вимога більшовиків у Петербурзі: «хай меншовицько-есерівський, навіть оборончеський Центральний Виконавчий Комітет візьме собі всю владу, ми будемо закликати робітників та салдат вірно йому служити й ніколи не станемо боротися з ним гвалтовним шляхом, хіба будемо лише дбати про те, щоб легально змінити в середині його співвідношення сил». Цей «радянський легітимізм» надзвичайно глибоко запав в ті часи в душу кожного революціонера, і думається мені, що меншовики своєю доктринерською упертістю, що не дала їм покинути коаліційну ідею, сами погубили свою справу. Жовтневе повстання не проти буржуазного тимчасового уряду, що дістав свій мандат од 4-ї Державної думи, але проти ЦВК, обраного радянським з'їздом, навряд чи мало би успіх.

В середині самої кременчуцької ради проте було багато дуже гострих суперечок. Виступаючи одностайно перед робітниками та салдатськими масами та проти місцевої буржуазії, нам доводилося витратити великі зусиль, щоб на засіданнях самої ради досягати взаємного порозуміння. Попереду всього—з самого початку аж до того часу, коли салдатство остаточно своєю масою перейшло на більшовицький бік,—відчувалося глибоку різницю між робітничою та салдатською частинами. В основі цієї різниці звичайно лежала цілком відмінна класова природа цих двох чинників «російської революції». І культурно салдатська секція була незмірно нижчою проти робітничої, і кастові, військові традиції недовіряли до «вольних» там чималий час ще правила. Зовні це виявлялося в тому, що в одній залі на кількох засіданнях (окремих зборів робітничої секції не відбулося ні одного разу, салдатська секція засідала нарізно мабуть ввесь чась один чи два рази), і салдати займали один сектор (ліворуч президії), а робітники другий. Лише перед самим Жовтнем ми свідомо почали розсаджувати членів ради мішма, навмисно запрошували частину салдатів-депутатів сідати до робітників, а частину робітників умішували в салдатські ряди. У той час, коли на чолі робітничої секції одразу встали партійці-революціонери з підпільних ще часів, люди з довгим стажем політичної боротьби, салдати, відсунули від себе до президії

виконкому зовсім невиразні фігури, якихось фельдшерів, унтер-офіцерів, або авантюрицького, або кулацько-заможницького типу. Робітничі ватажки опреділилися вже на початку існування ради й незмінно користувалися повагою та довір'ям своїх мас. Лише політична еволюція в робітництві де-кого з них скинули з п'єдесталу—упертих оборонців та антирадянців. Але й тоді персональна їхня чесність та щирість зосталася непорушена в очах і ворожих до них політично робітників. Салдатські провідники дуже часто мінялися, де-хто цілковито був злєскредитований, де-хто навіть попався, як хабарник (хоча дуже мало ще за тієї доби було на це приводів). Але згодом і в салдатській секції склад діячів покращав, наприкінці перед Жовтнем до президії від салдатів були два партійні («мартовські») інтелігенти—т.т. Горєв (с.-д. меншовик) та Седлецький (рос. с.-д.). Нечисленні свідомі революціонери, що таки знайшлися серед кременчуцької залоги, та люди зо здоровим класовим інстинктом (пролетарсько-робітничого походження) спочатку навіть цілком одверто себе не виявляли, щоб не загубити серед салдат довір'я. Таким був в перші місяці (до кінця липня) тов. Петруненко, провінційальний адвокат («частний повернений»), із Шостки. Надзвичайно спокійна, розумна людина, оригінально-сатиричної вдачі, він одразу прилучився до с.-д. нашої організації, належав там до більшовицької течії, та по нашому списку пройшов у міську думу. Салдати його дуже поважали, обрали його на голову салдатської секції (приблизно червень-липень 1917 р.), але політичну свою фізіономію перед ним він виявляв дуже обережно, обмежувався переважно тим, що по всіх конкретних питаннях проводив правдиву лінію в інтересах партії. Проте він скоро демобілізувався та поїхав геть з Кременчука. У другій вже половині літа почав виступати тов. П. Д. Смірнов, проводячи одверто цілком більшовицьку лінію і в міру того, як салдатська маса лівішала та переходила на більшовицькі позиції, тов. Смірнов набував що-день більшого авторитету в її лавах. Перед самим Жовтнем та після нього Петро Дмитрієвич був душею кременчуцької ради та більшовицької парт.-організації. Він першим з Полтавщини прийшов од більшовиків до Російських установчих зборів.

Попереду я вже писав, що хоч трошки визначних, свідомо контр-революційних діячів салдатська маса Кременчуцької залоги не висунула. Офіцерство впливу не мало ніякісінького, спробу виворотити «раду офіцерських депутатів» було ліквідовано в перший місяць революції. Офіцерам запропоновано було брати участь у виборах до ради від своїх частин разом із салдатами й заборонено мати свої окремі організації... Не було ні «офіцерського союзу», ні «георгієвських кавалерів», ні ударників. Лише «каваліди» клопоталися навколо свого «союзу», але й вони в свій час демонстрували свою діяльність відносно ради. І по-за всім тим цькування салдатів проти робітників якимись невідомими шляхами доходило й до Кременчуку, глухо відчувалася певна напруженість. Очевидно, класовий радянський інстинкт, протилежність між містом і селом, брак «смички»—все це впливало на салдат, насторожувало їх проти робітництва. Майже на кожнім засіданні Кременчуцької ради виникало те чи інше питання, з приводу якого дебати неминуче набирали вигляду дискусії між салдатською та робітничою секцією. 8-годинний робітничий день, боротьба з дезертирством, перевірка персонального складу по підприємствах, що працюють «на оборону»,—по всіх цих питаннях та по багатьох інших салдати

гостро нападали на робітників. І треба визнати, що робітнича секція надзвичайно однодушно, спокійно одбивала ці нападки. Робітництво нібито розуміло, що його противник стоїть на далеко проти нього вищому культурному шаблі, що за всяку ціну треба, в інтересах революції, його заспокоїти, задовольнити, переконати. Весь спосіб роботи Кременчуцької ради від самого початку був організований так, щоб не образити мало-свідомих депутатів, щоб дати їм можливість висловити все, що вони думають і хочуть повідати, щоб усунути найменше підозріння, що їх майоризують, затуляють їм роти, обдурюють. Регламент і практика президії найсуворіше забезпечували абсолютний демократизм. Кременчуцьку раду так старанно виховувалося в правилах зразкового «парламентаризму», що й до того й пізніш мені не часто доводилося бувати на зборах, де-б кожний член так добре розумівся «в парламентській процедурі», так умів використати й слово до порядку, право вносити поправки й так певний був, що кожна його пропозицію буде взято на увагу, поставлено на обговорення та на голосування. Після кожного засідання зоставалося вражіння, що за революцію, що було на цьому засіданні ухвалено, дійсно свідомо було голосовано, що вона дійсно є висновком із того, про що дебатувалося й що за нею справді була більшість на зборах. Наш робітничий та салдатський «парламент» справляв дуже сильне вражіння на всіх, хто вперше його бачив, і чимало з приводу цього щирих компліментів доводилося мені чути від усяких гостей, що наїжджали до нас з інших місцевостей.

Кременчуцька рада мала в собі чимало поважних політичних сил, зокрема цілу низку талановитих промовців. Од більшовиків виступали Люксембург, Смірнов, Александров, Абрам Гілінський, Богуславський, С. Ерман, Д. Потапов, А. Батурин, Саранчук, я та багато інших. Промови В. С. Люксембург з технічного боку були мабуть найкращими. Оратор французького типу, з трохи холодним, але прегарним патосом, він дуже імпував масі, але й краще був зрозумілий для більш підготовленого слухача; близький до нього А. Гілінський, трошки слабший технікою, але з більш спокійним і гострим аналізом. Александров вражав своїм південним темпераментом, надзвичайно жвавою мімікою, а також тим, що міг промовляти по кілька годин без перерви. М. С. Богуславський в ті часи тільки починав свою політичну кар'єру. С.-д. він став лише після лютневого перевороту, і ми, підпільники, познайомилися вперше з ним, коли він виступив з доповіддю про революційний перехід до 8-годинного робочого дня. Його перша промова в раді справила на нас велике вражіння. Але до жовтня, до свого повороту з 2-го Всеукраїнського з'їзду, куди його послано було делегатом од Кременчуцької ради, його позиція ще не зовсім определилися були і промовляв він у раді не так часто. Проте кожна його промова була надзвичайно гострою, дотепною, часто смішила аудиторію саркастично-полемічними розподіванками й жартами. Цікаво також зазначити, що саме російська мова Богуславського за тих часів була далеко не чистою, сила в ній траплялося містечкових українсько-єврейських зворотів і граматичних помилок. Самарій Ерман, тоді ще зовсім молодий, промовляв з технічного боку добре, але ще дуже поверхово, не давав ще нічого свого, оригінального. Афанасій Батурин, Микола Потапов, Саранчук, багато інших робітників, добре відомих місцевим своїм авторитетом і своїм революційним загартом. Найулюбленишим нашою

оратором мабуть все-таки був Петро Дмитрієвич Смірнов. Його промови були дуже прості формою, але ясні й змістовні. Почувалося глибоке переконання, щирість і моральна чистота. Йому вірилося. Навіть зовнішній його вигляд—сіра шинеля з прапорщицькими погонами, просте, лагідне, суто-російське обличчя—все це було симпатичним і притягало до себе. У питанні про війну та про боротьбу з оборончеством поруч з більшовиками виступали меншовики й інтернаціоналісти Юлій Ліберман, Фроїм Шахновський та Юделевиц. Ліберман був надзвичайно талановитий молодий студент, з доброю ерудицією, гострим розумом та великим ораторським хистом. Його промови були дуже цікаві, змістовні, а формою кращі, навіть, проти Люскембургівських. Довгий час, аж поки не розколася остаточно с.-д. організація, ми вважали його за найкращу нашу ораторську силу. Юделевиц був толковий, серйозний промовець, що виступав завжди до речі, переконував спокійним викладом, а формі не надавав великого значіння. Але особливо високо ставлю я Фроїма Шахновського. Зовсім молоденький хлопчик—йому було тоді менш як 18 років, він цілий рік ще перед революцією був одним з трьох інтелігентів, що працювали в підпільній с.-д. організації. І увесь тягар цієї роботи лежав майже на ньому самому. Він керував роботою кількох пропагандистських гуртків і був зайнятий в них майже що-дня, хоча сам тоді був ще учнем комерційної школи. Вийшовши в підпілля, він розвивався в нас на очах, і його виступи на засіданнях ради та на партійних зборах завжди були дуже цікаві. Бездоганно щирий, із солідною на його вік ерудицією, аналітичним розумом та глибоким революційним ентузіазмом він, викладаючи слухачам свої думки, намагався разом з аудиторією роз'язати проблеми, що поставила перед пролетаріатом революція, я-б сказав—думав голосно, з обмірковуючи й найшовши—як йому здавалося—формулу, є великим талантом, надзвичайно яскравими, поетичними рисами подавав її слухачам та обороняв її проти ворожої критики. Такою, наприклад, була його промова в Кременчуцькій раді, коли обговорювалося наказ до 2-го Всеросійського з'їзду, про публікацію таємних договорів. Коли перед Жовтнем ми нарешті розкололи організацію, Фроїм не йшов до більшовиків, ідея «об'єднаної соціал-демократії» ще надто цупко його тримала. Більшовиком він став, здається, вже за гетьманщини.

Проти оборонців виступав і Пінхасик, старий заядлий меншовик-фракціонер. Він був лідером меншовицької, анти-більшовицької течії. Людина з великим стажем, що аж до самої революції була в Сибіру, в заслання, він імпував партійцям, але навряд чи справляв хороше вражіння на широкі маси робітничі, а салдатські—потім. Це був типовий партійний «спец» з фаховців-«теоретиків», що міг до несхочу балакати на всяку політичну тему, однаково не цікаво, але консеквентно й розумно. Його захоплювала тільки полеміка з инофракційними противниками.

З боку «оборонців» була власне тільки одна солідна й талановита постать: це меншовик-бундовець Б. Т. Лінков. Давній есдек, дуже освічений марксист, з великим громадським темпераментом, він і за царських часів перед лютим не губив зв'язків з робітничим підпільним рухом. Але й тоді, й вийшовши в підпілля, він цілком додержувався соціал-зрадницької політики й дуже гостро й талановито обороняв її в партійній організації та в раді. Це дало йому «одіозну» популярність у кременчуцьких робітничих, а потім і салдатських масах: становище в Кременчуці було

протилежне, як у багатьох інших містах—так доводилось скрутно «пораженням», тут, навпаки, оборонця інколи мало не били. Разом з Лінковим виступав Б. Кунін, чесний хлопець, зв'язаний з робітничими масами, бо й до революції працював по страхових товариствах та больничних касах, але завзятий доктринер-меншовик і оборонець. Кумедно, у ті часи, мабуть під впливом загального ентузіазму, панувало якесь приємне відношення до всякого, аби він звав себе соціалістом: гостро диспутуючи з Куніним та Лінковим ми вважали їх за членів спільної з нами організації, дозволяли їм виступати в раді в оборону своїх позицій і доручали їм відповідальну роботу. В нашу, якщо не більшовицьку, то цілком антиоборончеську радянську газету «Дело революцій» ми призначили Лінкова на редактора,—і він чесно проводив «платформу» Кременчуцької ради, і знов згадуєш, що й т. Стеклов редагував «Ізвестія» тоді, коли на чолі Пітерської ради були Чхеїдзе, Дан та есери.

Російські есери не дали ні одної хоч трошки цікавої фігури на політичну арену в Кременчуці. В раді вони спочатку ні одного депутата не мали, тільки три їхні члени входили в склад виконкому «од партії»; пізніше було десятка два «мартовських» по-між салдатами, але ні одного хоч трошки здібного оратора. Так само й у есдеків та у есерів. Од у есдеків, правда, весь час промовляв т. Дідик, хороший хлопець, робітник з великого «польського» заводу (Лільного Рай і Левенштайн), але й політично й інтелектуально безпорадна людина. Його не зграбні виступи рада завжди зустрічала реготом. Лідером у есдеків—їх довгий час зовсім не було, а в кінці червня з'явилося мабуть в десяток чи біля того—став Балаба, перейшовши до них од РСДРП, де працював ще в підпільній організації. У есерів ми побачили лише тоді, коли Ц.Р. прислала до Кременчуку курінь Богданівського полку: там було кілька молоденьких старшин.—всі лівобережці, майбутні боротьбисти.

Така от фаланга політичних діячів протягом шости місяців (лютий—вересень) уперто й невтомно працювала, виховуючи авангард кременчуцького робітництва та залоги, оформлюючи його політично та підготовлюючи до рішучих виступів, що мали неминуче відбутися на цілому просторі тодішньої «Російської держави». Подолавши всі труднощі, усунувши всі ворожі впливи, кременчуцьке робітництво та його ідеологи заховали свою гегемонію над салдатськими масами, не дозволили ні разу розірвати єдність, що на неї базувалася вся міць «російської» революції.

Але в середині самих робітничих ідеологів, у лавах «об'єднаної» соціал-демократичної кременчуцької організації ніколи не було справжньої єдності. Спочатку вона поділялася на інтернаціоналістів та оборонців, пізніше на прихильників коаліційного з буржуазією уряду та уряду «чисто» соціалістичного, наприкінці на тих, хто за гасло «всю владу радам», та на їхніх противників. На кожне чергове політичне питання, що висувало життя перед парторганізацією та радою, такі групи часто-густо давали діаметрально-протилежні відповіді. Не погодивши цих протилежностей, «об'єднана» організація здебільшого дозволяла своїм членам перед радою обороняти кожному свої погляди: вони, мовляв, не противні партійному програмі, що один є для партійця безумовно обов'язковим, а єдиної тактики РСДРП, мовляв, немає, оскільки нема загальновизнаного партійного центру. За такого лібералізму на засіданнях Ради соціал-демократи завзято виступали один проти одного, боролися за вплив на

позапартійних, а по-над усім за вплив на салдатську секцію. І після довгих дебатів, після напруженої агітації та пропаганди конечна перемога ввесь час давалася лівішим, революційнішим. Але ця перемога що-разу була важчою. І не салдатські маси вже доводилося нам переконувати. Навіки, салдати що-далі, то більш лівішали, переходили на більшовицький бік. Зростала опозиція серед робітничих кол, особливо серед робітників, що пройшли с.-д. марксівську школу. Для них нова революційна тактика часто-густо здавалася надто несподіваною, надто різко рвала з старими партійними традиціями.

Вульгарне оборончество, чистий соціал-патріотизм з перших днів ми ґрунтовно здескредитували. «Мир без анексій та контрибуцій»—цю формулу засвоєно було дуже легко, спроби оборонців вишукувати, хто був винний у війні, доводити, що Росія й Антанта б'ються за прогрес та інші нісенітничі викликала навіть у салдат саме обурення. Справжню природу війни ми викрили до кінця. Тільки очевидно для всіх контр-революційні офіцери, кулацькі типи з салдатів та прикажчицько-контрощицькі півінтелігентські елементи з робітничої секції,—дуже незначна частина ради йшла за оборонцями. Їх ніхто не брав на серйоз. Правда, не було між ними й одвертих «пораженців», щоб стояли за дезорганізацію фронту, за те, щоб «устроювати рушницю багнетом в землю»; навіть до «братання» ми ясно не виявляли свого співчуття, але все це мало актуальне значіння лише на фронті, та й там до такої гострої тактики підходилося дуже обережно.

Не було надто гострого конфлікту й що-до коаліційного чи соціалістичного уряду. Наша практика кременчуцька, де мійська дума по-над 65% мала соціялістів, де мійську управу становили самі соціялісти (3 с.-д., 2 есер., 1 у-с.-д., 1 у-с.-р., та 1 об'єдн. евр. соц.), надто призвичаїла нас до думки, що влада повинна цілком перейти до соціалістичних партій. Салдати й потім не ладні були обстоювати, щоб капіталісти приймали участь у тимчасовому уряді, в їхній селянській, дрібно-міщанській душі симпатій до великої промислової та фінансової буржуазії не було жадісницьких, а престиж Керенського конечно підупав. За те меншовики, крім поодиноких «лівих інтернаціоналістів», дружно обстоювали політику, що проводили Церетеллі та інші.

Коли-ж остаточно оформувався лозунг «всю владу радам»—більшовики й меншовики далі вже не могли йти одним шляхом. Кременчуцька «об'єднана» організація соціал-демократична неодмінно мусіла розпастися й виступати перед радою в цьому питанні, соціал-демократи протилежних течій могли лише, як дві цілком ворожі партії.

IV

Стара соціал-демократична наука про те, що «російська революція» буде цілком буржуазна, що наслідком її настане «справжня», «послідовна» буржуазна демократія цілком панувала в наших головах. Згадували, правда, інколи ми, «напів-синдикалістичні» теорії Троцького й Парвуса, що в 1905 році стоячи на чолі Пітерської ради в своїй копійчаній газетці почали були розроблювати думку про «перманентну революцію», про те, що буржуазна революція може безпосередньо змінитися на соціальну, пролетарську, але вважали це за оригінальну, сміливу, але неповну

парадоксальну гадку. Лейт-мотивом усіх наших тактичних будов було Тимчасовий уряд, за підтримкою від Рад робітн., салдатських та селянських депутатів та за їхньою контролею доведе «Росію» до установчих зборів, передасть владу «в центрі та на місцях» демократичним органам обраним згідно з «чотирьоххвісною» формулою. Дарма, що наше Кременчуцьке життя наочно показувало, що тільки Рада має реальну владу, тільки вона є справжнім органом «революційного народу», тільки вона може «захищати та поширювати революційні здобутки», я все-ж таке примушував себе думати, що такий стан є тимчасовий, перехідний. Пам'ятаю, як мене вразило наочне, подане життям протиріччя: в раді с.-д. мали весь час абсолютну більшість, а вибори демократичні до міської думи несподівано дали такі наслідки: на сотню гласних с.-д. було обрано лише 27, есерів та єврейських соціалістів (с.-д. та с.-р.) 14, а решта—від буржуазних груп; в управу ми провели 3-х членів на 8. Радянські партії мали лишень $\frac{2}{3}$ місць, а соціал-демократія, що цілком опанувала Раду, ц.-т. цілий пролетаріят та залог, дістала $\frac{1}{4}$ думських мандатів. У такій думі ми, що весь час агітували за «демократію», самі добровільно мали передати цілу адміністративну владу, ще й на кілька років беззмінно. І ми совісно намагалися це зробити, хоча фактично все залишилося, як було й попереду: дума цілком підлягала раді, голова ради було обрано й на думського голову, соціалістична управа відчувалася перед радою, й цією працею фактично керували наші три соціал-демократичні члени—Богуславський, Криворучко й д-р Гуревич. І я пам'ятаю, як, обмірковуючи сам для себе майбутнє, якимсь меланхолійно уявляючи собі процес повільного відмирання ради, як одна за одною її функції будуть переходити до певних, «постійних» інституцій, до демократичної муніципалітету, до профспілок, партій, страхових органів, то-що, аж поки після того, як установчі збори ухвалить конституцію «Російської Демократичної Республіки»—ради, закінчивши свої «контрольні» функції, звичайно, самоликвідуватимуться. Проте життя йшло своїм шляхом, зроставав якийсь неспокій, непевність, почувалося, що навіть в нас, у Кременчуці, якісь контр-революційні сили інстинктивно починають організовуватися і незрозумілими способами впливати на соціально-приятні до них елементи. Відомості з фронту та з Петербургу показували, що уряд Керенського-Церетелі пробує наступати на ради, особливо, на військові революційні організації, на салдатські права, що здобула революція, на фронтових наших товаришів. Міська буржуазія почала ставитися до ради, якось недовірливо, шукала собі десь реальної опори й пробувала знайти її собі в інвалідів, що їхня спілка притягала до себе всякі авантюристичні люмпенські та міщансько-кулацькі сили. Хтось, якимсь військове начальство видало «Союзові Інвалідів» кількадесят рушниць і вони правили міщанську службу, наймаючися до домовласників та торговців, одержуючи від них дотації на свою організацію. Натомість салдати що-разу більше революціонізувалися. В засіданнях ради вони не тільки підтримували, а й часто-густо в практичних питаннях, в місцевих, локальних справах інстинктивно ставали на більш революційний ґрунт, ніж робітничі секції. Так, наприклад, вони розпочали, то правда, досить хаотичну й безладну боротьбу проти спекуляції, обходячи базари й конфіскуючи цілком по-більшовицькому» крам в тих торговців, що драли «неправильні ціни».

Поміркуваній частині робітничої секції, зв'язаним з дрібною міською буржуазією прикажчикам, конторщикам, фармацевтам, та їхнім ідеологам, правим меншовикам та бундовцям, це здавалося за пролог до «погрому». Але мушу зазначити, що за весь час у Кременчуцькій раді антисемітського, погромного настрою не помічалось. Пізніше, коли я згадував кременчуцьке життя за цієї доби, це мене навіть дивувало: яким чином у такому торговельному місті, з такою численною дрібно-міщанською єврейською людністю, де після 1905 року було кілька великих погромів, ні разу за перші шість місяців революції не відчувалося ані трошки антисемітського духу. Адже-ж місто було повне озброєних селян, переважно з України, дисципліну військову було цілком знищено, стримувати темні інстинкти, здавалося-б, не було кому. І я пояснюю цей факт величезним революційним ентузіазмом, що охопив маси салдатсько-мужицькі, надхнув їх свідомості, що революція є «святе діло», що до неї треба приступати чистими руками, що всяка сварка по-між трудящими буде лише на користь їхнім ворогам. Невтомна пропаганда та агітація з боку ради та соціалістичних діячів також відіграла тут не малу роль. Залюблене єврейське міщанство та їхні ідеологи в соціал-демократії—бундовці до цього що-до цього були панікерами: вони чекали на небезпеку там, де її ані тришки й не було, дуже обурювалися на російських товаришів, що не зважали на їхні песимістичні застереги та ладні були підозрівати, що це є таємні антисеміти. Корнілівська авантюра, як і скрізь, пов'язала інші ідеологічні та тактичні питання, остаточно переконала нас, що тільки ради є здатні, перебравши собі владу, зберегти революцію й довести її до кінцевої перемоги. Довідавшись про генеральські наміри, про загрозу, що йшла революційному Петербургові й всім нам з Могильова, ми вже не вагалися, фактично усунули в Кременчуці всякі інші уряди й зосередили владу в руках виконкому. Тут уже не про контроль йшлося, не про те, щоб «доглядати» й «впливати» авторитетом на діяльність урядових органів та інституцій; тут доводилося, в разі потреби, вжити озброєну силу, реально накласти руку на кожного, хто повстане проти революції.

Перші відомості про Главковерхівську зраду ми дістали від військових телеграфістів, що працювали на простому дроті між ставкою в Ростові н/Д. Через Кременчук він проходив, там була «трансмсія». Всіх військових урядовців перехопили корнілівські відозви й почали їх поширювати. Салдати, що з ними працювали, негайно повідомили про це президію ради. До того часу ми ніколи не втручалися в розпорядження військових урядів, в роботу пошти, телеграфу та залізниці. Тепер ми негайно вирядили наших комісарів скрізь, дали їм озброєних робітників та салдат і наказали всім урядовим особам, до котрих було приставлено цих комісарів, безумовно виконувати наші вимоги, бо в противному разі всіх, хто не буде слухатися, буде арештовано, як контр-революціонерів. Ми зв'язалися в Полтавською радою, і вона нас просила не пропускати в Полтаву ні одного військового ешелону, в разі потреби знімаючи залізничні рельси та псуючи путі. Я пам'ятаю, яким новим та дивним мені здалося, коли я сам, на чолі кількох озброєних товаришів, прийшов до військового телеграфу та наказав тамошньому начальникові допустити до апарату нашого контролера. Той спочатку протестував і скорився лише тоді, коли я загрозив, що його негайно буде арештовано та посаджено за ґрати.

Негайно скликана рада однодушно ухвалила всі наші заходи, салдати взяли на себе доглядати за непевним офіцерством. П. Д. Смірнов уперше прийшов на засідання з револьвером у кобурі поверх шинелі, в раді з'явилися озброєні рушницями вартові. Формально «незаконними» всі ці навчання ще не були: сам Керенський, голова Тимчасового уряду та новий верховний Головнокомандуючий, закликав місцеві ради—вкупі з міськими думами—дати одсіч зрадницькій Корнілова авантурі. Меншовики та есери, що через кілька днів знов гостро виступали проти гасла «всю владу рад», на цей раз цілком до нас приєднувалися. Але з цього моменту ми почули, що й реально й формально влада вже перейшла до нас. Зректися не повернути її знов у чиїсь інші руки ми вже були не ладні. Але на конче потрібно було, щоб цей безперечний факт було формально, офіційно зафіксовано. Бо так багато місяців перед цим ми закликали маси до порядку, до організованости та дисципліни, з'ясували урядом, що йому треба—то правда «постольку-поскольку»—але все-ж таки підтримувати, що демократизм, загальне виборне право є свята річ. Тепер виявилось, що влада перейшла від демократичних, всенародніх органів до «класових», революційних, робітничо-селянських, але існує знов таки якийсь «двоєвладдя», адміністрація формально цідлягає якимсь не радянським державним центрам, кожного разу можна чекати на несподіванки й конфлікти.

В кулуарах демократичної Наради, куди я поїхав через кілька днів, я чув од більшости депутатів, що й в них «на місцях» таке саме.

Мені й Полтавським товаришам, що прилучилися до мене дорогою (К. Літвиненко та Орел), логічна недоладність того становища, що утворилося, колола очі. На місцях усе забрали собі ради, а Ліберданівський В.В.К. уперто не хоче правити державою, зоставляє законодавчі й адміністративні функції в руках коаліційного уряду та «Передпарламенту Російської Республіки». І на Демократичній нараді, і на попередній нараді представників од міських дум, що улаштувала Московська Міська Управа й де головував Московський Голова—есер Руднев, я виступав, партійний більшовик. Слід зизначити, що до Петербургу я був делегований не від Кременчуцької ради, бо їй згідно з регламентом місця не було дано, але від Кременчуцької Міської думи, що обрала мене делегатом персонально. Жадного наказу я не дістав і формально нічим зв'язаний не був. На московській нараді міських делегатів я був, здається, одиниці більшовик. Коли я заявив, що в Кременчуці міська дума ніколи проти ради роб. та салд. деп. не піде й що взагалі Кременчуцька рада фактично цілу місцеву владу тримає в своїх руках, що, на мою думку, такий самий лад треба утворити й в загально державному масштабі, мої слова страшенно обурили меншовицько-есерівських делегатів. На самій демократичній нараді я, зрозуміла річ, голосував за «суто-соціалістичний» уряд. Тоді в Петербурзі я взяв участь у партійній нараді з приводу виборів до «російських» установчих зборів і зобов'язався провести від Полтавщини т. т. Сталіна й Троцького.

Після мого повороту до Кременчуку там поперед усім було скликано загальні збори с.-д. організації, й на них ми, більшовики, свідомо поставили питання про розкіл. Ми запропонували зборам основні тези про відношення до Тимчасового уряду й до Ліберданівського Центрального Визнавчого Комітету, демонстративно попередивши, що незалежно від того, на яку платформу стане більшість, ми зостанемося на своїх позиціях.

ми проводили в життя. Після дуже гострих дебатів проти нас об'єднали всі чисто меншовики, аж до самих «лівих» інтернаціоналістів, всі ліві, — і за наші пропозиції голосували на кілька чоловік менше, як половина організації. Тоді, після перерви та фракційної наради ми вирішили, що виступаємо з «об'єднаної» організації та утворюємо свою «більшовицьку». Цікаво згадати, як психологічно важко було нам зробити цей крок: протягом 6 місяців ми надзвичайно дружно працювали, дуже тісно були зв'язані персональними товариськими. Особливо болюче було покидати таких лівих, щиро революційних товаришів, як Шахновського, Лібермана, Юделевича, Словутського та інших. Основний аргумент наших противників був такий: «ви настоюєте, щоб владу було передано нам, а це-ж буде диктатурою пролетаріату, тоб-то спробою негайно ввести соціалізм»; одже ви зрікаєтеся марксизму, стаєте на максималістську платформу. Ми відповідали (цілком щиро): «ради не є суто класовою, пролетарською організацією, то-ж є ради робітничих, але й салдатських, але й селянських депутатів; яка же це диктатура пролетаріату? Це диктатура робітництва та революційного селянства; гегемоном у ній, звичайно, буде свідомий пролетарський авангард. Але це-ж буде тимчасова комбінація, той самий «тимчасовий революційний уряд», що має довести до знищення пережитки «февдалізму», завести «послідовну демократію», забезпечити нормальні й скорі вибори до установчих зборів та тим зборам надати свою передати. Тут нема нічого нового, цьому учили більшовики ще в 1905 року».

Історія показала, що кременчуцькі меншовики мали ніби-то рацію, але ще не добре уявляли собі будучину, були ще не комуністами, а лише більшовиками. Правду кажучи, ідеологічна плутанина була здорова. Наприклад, де хто з наших «лівих інтернаціоналістів» що-до більшовиків пішли, казали так: «Треба почекати на установчі збори та їм запропонувати передати цілу владу радам». «А якщо установчі збори на це не погодяться?» — «Тоді такі установчі збори доведеться розігнати»... До такого радикалізму, до думки, що фетиш установчих зборів можна збити, не приходив ще ніхто з наших більшовиків, принаймні ніхто з них так твердо цього не формулював. Наведені міркування «лівого інтернаціоналісту» інтересні звичайно лише, як ілюстрація до того настрою, що панував у Кременчуцькій раді, як показчик, наскільки очевидним для кожного був пріоритет, першinstvo ради понад усіма іншими інституціями.

На другий день після розколу більшовики виступили перед Кременчуцькою радою самостійно і здобули більшість по всіх питаннях: за них вже голосували майже всі салдати й полозина робітничої секції.

Скоро настав час виряджати делегатів на другий радянський з'їзд до Петербургу, й Кременчуцька рада абсолютною більшістю ухвалила наказ Петербурзькій раді, що незадовго до того перейшла на більшовицькі позиції та обрала т. Троцького на голову. Надзвичайно уважно, спокійно, якби мовити, молитовно салдати й робітники слухали окремо кожний пункт, детально обговорювали його, подавали свої додатки та корективи. Меншовики скаженно критикували всі основні тези, намагалися спантеличити збори своїми пропозиціями та навіть зірвати їх — ніщо не допомогло, з'їзд було затверджено й на делегатів обрано самих більшовиків, між ними М. С. Богуславського.

V

Останні дні перед Жовтнем у Кременчуці були так хаотичні, еволюція політичних настроїв ішла таким скаженим темпом, така сила подій пригод нагромаджувалися одна на одну, що хронологічну їхню послідовність цілковито в своїй пам'яті втратив. Лише окремі моменти та епізоди встають яскраво перед очима... Згадую про наш перший виступ після тимчасового розколу міській думі. Меншовики, через те що їх було більше у фракції, і в самій бувшій «об'єднаній» організації, вимагали, щоб повернули свої мандати. Ми відмовилися, заявляючи, що коли складалися кандидатські списки, фракційність не бралася на увагу. Перед думою урочисто декларували про утворення нової фракції та гостро в тій декларації кваліфікували меншовиків, яко «зрадників пролетаріату». Це страшно вразило соціал-демократичну, а особливо буржуазну частину думи, звикла до одностайності соціал-демократичних виступів. Особливо дивувало, що серед більшовиків опинилися саме ті, хто весь час був лідерами «об'єднаної соціал-демократії»: я (голова думи), Богуславський (члени управи, що фактично керував її роботою—міського голови в місто не було зовсім), Люксембург та інші. Найбільш приязно до нашого виступу поставилися українські есдеки та есери. Уесдеки всі були пролетарі з великих заводів та трамвайного парку, на чолі уесерів стояв «лівобережець» Гавриленко, військовий урядовець з агрономів. Він, між іншим, членом управи, та завідував міською міліцією.

Дві другі події, що відбилися в моїй пам'яті, це розгром державних спиртних склепів та прибуття до Кременчуку Богданівського куріню.

По цілій Україні котилася хвиля «п'яних погромів». Скрізь містечка люмпени вкупі зі салдатами розбивали горільчані склепи та розтратили вино. Причини цієї «епідемії» так і не пощастило викрити. Можна додати, що якісь ворожі до революції елементи підбурювали на це, щоб їй таким способом пошкодити. Не знаю, як це сталося по інших містах, але в Кременчуці вони в цьому ані трохи не ввідали. Правда, цілком несподівано салдатські та босяцькі натовпи розбили склепи, почали пивати горілку, усі вулиці було повно п'янісіньких людей, але—дивна річ—протягом трьох днів, коли кілька тисяч салдатів були до нестями в місті, коли не було кому оберегати в місті лад та спокій,—за весь цей час зареєстровано було ні одного ворожого до революції виступу, ні грабіжки, ні одного насильства. Коли натовп почав підступати до склепів серед місцевої буржуазії та серед усіх політичних керівників Кременчуцької ради знялася неймовірна паніка. Лише малесенька купка людей захопила спокій та була певна, що нічого страшного не буде, почувала й вірила, що кременчуцьку залогову надто добре виховано в революційному дусі проти ради та соціалістів вона ніколи не підє. Проте, під впливом керських, виконком звернувся за допомогою до Полтавської ради, і ледве не дало сумних наслідків. Полтавська рада негайно вирядила до Кременчуку сотню юнкерів з кулеметами, приставивши до них за командира В. Х. Аусема. Прихід юнкерів одразу роздратував салдатські маси, а юнкерський патруль застрелив одного салдата, та ще й члена Кременчуцької ради, салдати заявили, що вони почнуть з гармат стріляти в місто, в разі юнкери негайно не покинуть Кременчуку. «Дисципліновано» та цілком слухняні Полтавської ради юнкери (так рекомендували їх

ставські товариші), як почули про таку загрозу, одразу, нікого не чекаючи про дозвіл, посідали до вагонів і подалися на Полтаву. Мої особисті симпатії і тоді в цій пригоді були цілком на салдатським боці: я інстинктивно відчував ворожість до майбутніх білогвардійців, хоч їх прислала до нас і рада, хоч і довелося мені їх дуже чемно вітати, а вони мені відповіли «здравствуйте, тов. Председатель». Через кілька тижнів Полтавський місто довелось їх обеззброїти.

Далеко серйознішою політичною подією за тих днів було те, що відбулось до нас, поповнити нашу залозу, богданівці. Це була перша українська частина, що ми побачили. Серед її старшинського складу кілька молодих уесерів лівої течії. До того часу український національний рух на диво слабо відчувався в Кременчуці. Свідомі українці працювали окремо на повіті, рада селянських депутатів, селянська спілка, повітова селянська управа жили зовсім окремим життям. Зв'язку між міською радою та салдатських депутатів та повітовими організаціями майже зовсім не було. Взявши участь на початку революції в кількох спільних нарадах земстві, незабаром ми, міські діячі, якось непомітно цілковито відірвались від повіту, всю свою роботу перенесши виключно в міські межі. Коли лише наші агітатори, здебільшого салдати, безсистемно виїжджали в село, але там, здається, без жадного зв'язку з радою селянських депутатів та селоспількою робили.

Навіть формально місто було цілком од села відокремлено: згідно з новим законом про міське самоврядування Кременчук був виділений з повіту, повітовому земству не підлягав і в земських виборах участі не брав.

Коли я наїжджав до Полтави, мене вражала численність та удільна частка українських політичних діячів. У Кременчуці була лише купка уесерів у раді.

Проте до Центральної ради ставилися ми цілком лояльно й приязно. Ми вважали відродження України за цілком природний наслідок «русской» революції. В конфлікті Ц. Р. з Керенським наші симпатії були цілком на боці. Коли було видано другого універсалу ми урочисто прочитали його на засіданні міської думи трьома мовами—українською, російською та польською. Але наші симпатії були цілком не абстрактні. Безпосереднє питання нас, соціал-демократів, робітників усе це зовсім не зачіпало. Характерно, що на засіданнях ради, аж поки не з'явилися богданівці, нічого спеціально «українського» питання ніколи не обговорювалося. Теоретично раз на раз було декларовано право націй на «самоопределение до отдаления», реально це «їхня» українська справа, робітництво кременчуцьке є одним з відділів «всеросійського пролетаріату».

Прийшли богданівці,—і ми відчули, що Україна є реальність, український уряд має своє військо, з ним доводиться рахуватися, як і з Тимчасовим Урядом, а може ще й більше, бо він ближчий до нас, та його Київська рада навіть не контролює, якщо робить—хай ліберданівський, меншовистський, а проте все-таки радянський Центральний Виконавчий Комітет в Петербурзі. Богданівці не послали до нашої ради своїх депутатів, але обрали до нашої ради, почали об'єднуватися з тими, хто працював у «раді селянських депутатів». Коли ми почали зв'язуватися з ними, ми спочатку побачили, що в них—не так, як у нас,—гегемонія в старшинських руках, і по-між старшинами кілька цілком білогвардійських фізіономій. Десь вишукано й пристали до богданівців якісь наші, кременчуцькі офіцери, що за

них ми до того часу й не чули. Звернули тоді, між иншим, увагу на кого Воскобойникова, місцевого панка із Управління Кременчуцького «воїнського начальника», що навіть не був українцем, а типовим едінбурзьким контр-революціонером.

Ця братія повелася з нами дуже аrogантно, заявила нам, що на ради салдатських депутатів вона не визнає. Нам почало здаватися, що гострий конфлікт неминучий, але через кілька днів за посередництва поодиноких лівих уесерів з селянської спілки (між ними молодий Степаненко, здається небіж Аркадія Степаненка) ми зав'язали безпосередні зв'язки з кацапством, ті послали під три чорти своїх старшин і загальним порядком обрали депутатів у нашу раду. Козаки одразу заявили, що такі самісінькі більшовики, як ми, тільки більшовики «українські». Чимось з них незабаром записалося в нашу партійну організацію (т. Гаврилюк і інші), а в склад президії було обрано богданівця т. Рутковського, лівого уесера, молодого хорунжого.

Серед усіх цих місцевих подій ми напружено чекали, що скаже про те, що зробить 2-й всеросійський з'їзд радянський. Ми знали, що близько той день, коли вся влада «в центрі і на місцях» перейде до рад, що той день розв'яже всі наші сумніви, виведе революцію з кризи, що її так болюче ми відчували.

VI

І цей день настав... Найважливіша дата в цілій людській історії, найбільша подія в моєму особистому житті,— а я не пам'ятаю зовсім моменту, коли я вперше довідався про Жовтневий переворот. Згадую, кілька днів не було газет (може 5, може 2), що ті, що потім з'явилися, справляли якесь дивне вражіння, почувалося, що вони щось замовчують, щось найголовніше... Не знаю, звідки промайнули такі незвичайні, дивні слова: «декрет», «Совет Народних Комісаров», і цей такий звичайний, а разом новий, ніби-то ще не реальний підпис: «Владімір Ульянов-Ленін». Але ось уже ми знаємо декрети «о війні», «о землі», «об учредітелі рад» і т. д. Я ще не розпорядився скликати раду, коли прихожу до пошти, канцелярії ради й бачу, що велика зала повна людей, здебільшого салдатів і Н. Д. Смірнов промовляє перед ними: прислухаюся й розумію, що він уже розповідає їм про велику новину, роз'яснює їм декрети про війну, про землю. Люди слухають надзвичайно напружено й тисяча рук ухваляють резолюцію, що наші товариші їм пропонує. Мене самого кличуть на мітинг до залу і крюківські залізничні майстерні, проти мене виступає там меншовик, кандидат до установчих зборів, велика їхня сила, Антон Сандомирський. Але не такий сьогодні день, щоб меншовикові боротися з більшовиками, тепер за нами не противиться. «Ніл» (стара партійна кличка Сандомирського) дістає таку поразку, якої мабуть ще не зазнав за ціле своє життя. Робітництво його жене й вітає гучно «тимчасовий робітничо-селянський уряд» та «Ульянова-Леніна». Через кілька годин, збираючися на засідання, в раді я зустрічаю вперше після його повороту з Петербургу М. О. Богуславського. Він захоплений петербурзькими вражіннями й каже мені, що я висунув був його кандидатуру на делегата. «Пітер» каже він, як завше, жартуючи,— надзвичайно корисний курорт для кожного революціонера. Після нього я почуваю себе здатним побити будь-якого

меншовика. Після Крюковської поразки Сандомирський напорівся на мене, коли я просто з залізниці попав на мітинг на польськiм заводі: я так напустився на нього, що він ледве втік».

Богуславський зробив нам блискучу доповідь про Жовтневі дні в Петербурзі, тільки з його слів ми дізналися, про дійсний тамошній стан. На нашу пропозицію Кременчуцька рада цілком солідарувалася з 2-м есерос. з'їздом та постановила його ухвали переводити в життя. Виходило, що вона визнала себе за офіційну владу в Кременчуці та відповідні з того консеквенції мала зробити. Я пам'ятаю, які труднощі з цього одразу почали виникати для мене, як для голови ради. Треба було якось опанувати адміністративний апарат, здійснювати закони, що Рада Народних Комісарів у Петербурзі що-дня почала видавати (такі, напр., як закон про робітничий контроль), а засобів на це в наших руках ще не було. До того часу всі міські органи ніколи, то правда, не сперечалися з нами, то, що ми їм пропонували, виконували, але робили це своїм ім'ям або згідно з законами царськими або Тимчасового уряду. Тепер ішлося про те, щоб вони просто визнали владу радянську, зріклися скинутого Керенського. Було ясно, що на такий крок вони поки що не ладні. Міська дума перша за меншовицько-есерівською ініціативою зняла протест проти насильницького узурпаційного акту, що вчинили більшовики в Петербурзі. На цій засіданні я зрікся обов'язків думського голови й руба заявив, що будиши головою ради роб. та салд. депутатів, до «демократичної» думи я буду ставитися й балакати з нею не як її член, або обраний голова, але як вищий над нею уряд, як представник державної влади; якщо вона не скориться, рада роб. та салд. депутатів уживе рішучих заходів проти такої її поведінки, буде вважати це за державний злочин та зробить відповідні консеквенції. Мій тон, яким я промовляв до демократичного муніципалітету, викликав у думі страшенне обурення. Соціал-зрадники казилися, їхній лідер Пінхасик кричав мені «авантюрист», «мерзавець». І дійсно, мої загрози були, як це виявилось, на той час цілком платонічними: я нічого не міг їм подіяти, навіть арештувати того Пінхасика, це ще було й технічно, та й навіть і психологічно неможливим. Залізничники так само вичікували, що скаже їм їхній «Вікжель». До почти, банків, а особливо до війська ми не зважувалися ще приступати, бо були певні, що нам буде дано відсіч. Але особливо нас гнітило неясне наше відношення до Укр. Ц. Р. Ми від самого початку визнали її за справжній український уряд. Тепер, коли Російський Тимчасовий уряд зник, Ц. Р.—це почувалося—почала набирати на Україні ще більшого, як попереду, значіння. Вона й не думала йти по стопах свого російського аналога, але навпаки, для України збиралася міцно заісти на його місце. І всі «демократичні», антирадянські елементи (от як меншовики, що попереду до українського руху ставилися вороже) на Центральну Раду скерували свої надії, гадаючи, що може хоч вона, може й на Україні збереже «демократію». А Центральна Рада мала поки що в своїх радах і певну реальну силу, українське військо. Наші кременчуцькі байданівці вітали більшовицьку революцію в Петербурзі, дуже кривилися кожного разу, коли ми зачіпали Центральну Раду. Але скоро до них ми вийшли дорогу: вони вже погоджувалися з нами, коли ми їм казали: Українську Центральну Раду треба перебудувати так, щоб вона складалася з самих представників од рад робітничих, селянських та козацьких депутатів. Такий український уряд буде широко проводити й на Україні тих

корисних для трудящого люду законів, що Рада Народніх Комісарів — цей революційний уряд, видала на цілу «Росію» (треба пам'ятати, що й на Центральної Рада, вважали Україну не за самостійну державу, а за складову частину Російської федерації). Радянська влада конечно запанує на Україні лише тоді, коли не тільки в Петербурзі та на місцях, але й в Києві цілу владу буде передано радам робітничим, салдатським та селянським. І коли від Київської ради ми одержали повідомлення, що вона скликає перший всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських та салдатських депутатів, ми були певні, що й на Україні тепер кризу вже скоро розв'язано буде. Кременчуцька рада негайно обрала від себе на цей з'їзд делегатів і доручила їм боротися за те, щоб цілу владу, що досі в Центральній Раді була передана тому з'їздові. Бо тоді, та лише тоді, по цілій Україні, нарешті справжній Жовтень запанує.

З таким мандатом та з таким настроєм поїхали кременчуцькі делегати на перший Всеукраїнський радянський з'їзд до Києву. Де-кому з цих товаришів таки і не довелося назад до Кременчуку повернутися: революційна хвиля схопила їх та призначила їм працювати вже не на одне місце українське, а на цілу велику Україну.
